

Economisch-Statistische Berichten

ALGEMEEN WEEKBLAD VOOR HANDEL, NIJVERHEID, FINANCIËN EN VERKEER
UITGAVE VAN HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

28E JAARGANG

WOENSDAG 15 DECEMBER 1943

No. 1434

COMMISSIE VAN REDACTIE:

J. F. ten Doesschate; P. Lieftinck (tijdel. afwezig);
J. Tinbergen; H. M. H. A. van der Valk; F. de Vries;
M. F. J. Cool (Redacteur-Secretaris).

H. W. Lambers — *Adjunct-Secretaris.*

Abonnementsprijs van het blad, waarin tijdelijk is opgenomen het Economisch-Statistisch Maandbericht, franco p. p. in Nederland f 20,85 per jaar. Buitenland en koloniën f 23,— per jaar. Abonnementen kunnen met elk nummer ingaan en slechts worden beëindigd per ultimo van elk kalenderjaar. Losse nummers 50 cent. Donateurs en leden van het Nederlandsch Economisch Instituut ontvangen het blad gratis, en genieten een reductie op de verdere publicaties. Adreswijzigingen op te geven aan de administratie.*

*Administratie: Nieuwe Binnenweg 175a, Rotterdam (C.).
Telefoon 38340.*

*Aangeteekende stukken aan het Bijkantoor Museum-
park, Rotterdam (C.).*

*Advertenties voorpagina f 0,28 per mm. Andere pagina's
f 0,22 per mm. Plaatsing bij abonnement volgens tarief.*

COMPENSATIEREGELING.

Voor de uitwerking van de, bij onze circulaire d.d. 31 Maart jl., in uitzicht gestelde compensatieregeling, verwijzen wij de lezers naar de binnenzijde van den achteromslag van dit nummer.

INHOUD:

	Blz.
De Nederlandsche landbouw- en industriepolitiek in het decennium vóór den oorlog door Mr. P. A. Blaisse	392
De nieuwe waterweg van Rotterdam naar zee 1856—1863 II door Mr. C. W. de Vries	396
De aardappelmeelindustrie in Nederland door J. J. Drenth	398
Overheidsmaatregelen op economisch gebied	401
Maandcijfers	
Gecombineerde maandstaat van de vier Nederlandsche groote banken en van het Nederlandsche bedrijf der Nederlandsche Handel-Maatschappij	402
Statistieken	
Bankstaten	408

GELD- EN KAPITAALMARKT.

De daling van de saldi van anderen, die in de beide voorlaatste weken was te constateeren, als gevolg van het feit, dat de biljettenomloop sterker steeg dan de buitenlandsche wisselportefeuille van De Nederlandsche Bank, heeft deze week weer plaats gemaakt voor een accres van het geldmarktsurplus. Van beteekenis voor de marktverhoudingen is dit overigens niet, omdat, zooals wij in ons vorig overzicht reeds deden uitkomen, het aanbodoverschot toch zoo groot is, dat een betrekkelijk geringe wijziging daarin volkomen irrelevant is. Alleen werkelijk omvangrijke mutaties zouden op het oogenblik de marktpositie kunnen veranderen, zooals bijv. de daling van buitenlandsche wisselportefeuille en goudvoorraad ad tezamen rond f 350 miljoen, die in April van het vorige jaar te registreeren viel.

-De handel op de *wisselmarkt* blijft beperkt tot posten van zeer geringen omvang; men kan dan ook zeggen, dat de markttransacties meer nominale dan reële beteekenis hebben. Onder die omstandigheden zijn zij natuurlijk allermint een zuivere indicatie van de marktverhoudingen. Vele geldgevers zouden er niet aan denken om op eenigszins omvangrijke schaal het langere papier, indien zij dat zouden kunnen krijgen, op de huidige noteringen te verwerven.

De *obligatiemarkt* heeft in de afgelopen week niet veel verandering ondergaan. Opyvallend was bijv. de uitermate vaste stemming van de 3% Nederland 1937, een leening, die, ondanks haar zeer langen looptijd, reeds permanent overschat was, doch die in de laatste weken relatief nog weer sterker overgewaardeerd werd. Hetzelfde geldt voor een aantal andere 3% leeningen, zoo bijv. de leening Noord- en Zuid-Holland, die regelmatig gevraagd bleken. In dit kader verdient ook vermelding de naar verhouding zeer omvangrijke omzet in een incurante leening als de 3% de Bilt. Men vraagt zich af, uit welke bron de reeds maanden lang te constateeren vraag naar verschillende vooroorlogse leeningen stamt, die het koerspeil van dat materiaal zoo buiten proporties tot de nieuwe staatsleeningen heeft opgeschroefd, ondanks het feit, dat er vrijwel onophoudelijk uit hoofde van ruiltransacties aanbod in de overschatte leeningen viel waar te nemen.

Op de *aandeelenmarkt* bleven de omzettingen natuurlijk gering. Alleen is weer eenige levendigheid gebracht door een paar nieuwe emissies van overigens geringen omvang, zooals trouwens de meeste in den laatsten tijd gelanceerde uitgiffen. De Automatic Screw Works verhoogt ten tweede male in oorlogstijd het kapitaal en Kempke's Meubelfabriek verdubbelt het kapitaal, terwijl tegelijk voor het eerst beursnotering wordt aangevraagd. Het laatste bedrijf behoort tot de steeds in aantal slinkende ondernemingen, die ook thans nog behoorlijk verdienen.

DE NEDERLANDSCHE LANDBOUW- EN INDUSTRIEPOLITIEK IN HET DECENNIUM VOÛR DEN OORLOG.

In den loop van dit jaar heeft de Landbouwcrisiswet 1933 haar eerste decennium beleefd. Weinig heeft men bij haar totstandkoming kunnen vermoeden, dat het hier een maatregel „à double usage” zou betreffen en dat deze wet een grondslag zou bieden voor bemoeijing met den landbouw zoowel onder omstandigheden van benauwen den overvloed als van acute schaarschte. Juist de hevigheid van de crisis, welke zij bestemd was te bestrijden, is aanleiding geweest haar het karakter van een blanco-volmacht aan het uitvoerend gezag te verlenen, welke volmacht met geringe wijzigingen ook in een volkomen tegengestelde situatie kon worden gehanteerd. Hoewel onze voedselvoorziening dientengevolge formeel nog steeds mede met behulp van de Landbouwcrisiswet wordt gereguleerd, heeft het o.i. zeker zin de phase, waarin deze wet voor haar oorspronkelijk bedoelde bestemming werd gebruikt, aan een nadere analyse te onderwerpen.

De zeven magere jaren voor den landbouw, welke dit eerste tijdvak omvat, zijn van diep ingrijpende beteekenis geweest, niet alleen voor onzen landbouw, maar voor onze volkshuishouding in haar geheel en voor onze economische politiek. Bijna geen tak van ons volksbestaan, welke in deze periode niet een object van bemoeienis der Overheid is geweest; vergaande verschuivingen hebben zich voorgedaan in de internationale economische positie van ons land en ernstige terugslagen zijn hieruit voor het bedrijfsleven in al zijn geleidingen voortgekomen. In de geordende vredeconomie van straks zal men zich dan ook zonder twijfel rekenschap hebben te geven van de resultaten, welke in deze phase zijn bereikt. Indien wij ons nu verder met bepaalde aspecten van deze periode bezighouden, dan beschouwe men dit niet als „reine” economische geschiedenis, of als een doellooze critische appreciatie van een periode, welke toch is afgesloten, maar als een poging enkele ervaringen te catalogiseeren, waarmede de economische politiek onder andere omstandigheden haar voordeel zal kunnen doen.

Uiteraard zal ook rekening moeten worden gehouden met het tijdvak der bezetting. Ook deze periode, hoezeer ook ontsierd door talloze noodmaatregelen, zal niet nalaten haar stempel op de toekomst te drukken.

De veelzijdigheid van de bemoeiingen der Overheid in het crisis-tijdvak, hetwelk aan dezen oorlog voorafging, leidt er toe parallellen te trekken tusschen de interventies op diverse gebieden van het bedrijfsleven en na te gaan, welke centrale principes bij het optreden in de verschillende sectoren hebben voorgezet. Een fundamenteele eisch, welke men aan elke economische politiek moet stellen, is het betrachten van een zekere evenwichtigheid in de bescherming van heterogene belangen, niet alleen teneinde zooveel mogelijk de rechtvaardigheid in acht te nemen, maar vooral ook om onharmonische ontwikkelingen te ontgaan.

Een van de hoofdproblemen, met welke de regeeringspolitiek in het bedoelde tijdvak had te worstelen, was het vinden van de evenredigheid in de landbouw- en de industriepolitiek. Men heeft steeds voor oogen gehad, dat het noodig was de steunverleening aan de beide voornaamste takken van volksbestaan op elkaar af te stemmen en ongewenschte onderlinge terugslagen te vermijden. Hoezeer men zich hiervan is bewust geweest, blijkt o.a. uit allerlei organisatorische creaties, zooals herhaalde samenvoeging van industrie- en landbouwbelangen in één Departement of, zoo dit niet langer mogelijk was, het leggen van speciale contacten tusschen de Departementen; verder, hadden industriële vertegenwoordigers zitting genomen in de Centrale Commissie van de Landbouwcrisiswet en in besturen van crisiscentrales, terwijl landbouwdeskundigen deel uitmaakten van de commissie van advies voor de

Crisisinvoerwet. Getuigden deze en andere voorzieningen ongetwijfeld van de goede bedoelingen, welke er te dien aanzien bestonden, het is een andere vraag, of men er in de practijk inderdaad in is geslaagd een voldoende coördinatie te verwezenlijken, welke aan de bovenbedoelde normen van rechtvaardigheid en evenwichtigheid voldeden.

Bij alle schijnbare of reële tegenstellingen tusschen landbouw en industrie was er niettemin een belangrijke mate van lotsgemeenschap te onderkennen. Prof. Sneller heeft er onlangs op gewezen¹⁾, dat de Nederlandsche landbouw na de crisis aan het eind van de vorige eeuw zich voor een groot deel heeft ontwikkeld als verkeersindustrie, overeenkomende met de verkeersindustriën der oud-Hollandsche stapelmarkt. Hetzelfde kan worden gezegd van de nieuwere industriele ontwikkeling hier te lande: ook deze heeft voor een groot deel weer aangeknoopt bij de 17e eeuwse situatie en een moderne veredelingsindustrie opgeleverd, welke is aangewezen op import van grondstoffen en export van fabrikaten²⁾.

Dit parallellisme is natuurlijk geen toeval geweest. De geografische situatie van ons land, de aanwezigheid van een groote hoeveelheid hoog gequalificeerde arbeidskrachten en de betrekkelijke schaarschte aan massa-grondstoffen vormden de voorwaarden voor een intensieve bewerking van geïmporteerde grondstoffen, welke kwaliteitsproducten opleverde, die waardevolle objecten in het internationaal ruilverkeer vertegenwoordigden. Zoowel de onderdeelen van den landbouw als van de industrie, waaraan dat veredelingskarakter eigen was, waren dus, zoowel voor den import als voor den export, sterk aangewezen op het buitenland.

De economische politiek is er, in haar geheel gezien, op gericht geweest een wederinschakeling in het internationaal ruilverkeer te bevorderen. De deflatiepolitiek en de depreciatiepolitiek waren, elk op haar tijd, de middelen, waarmee werd gepoogd het Nederlandsche kosten- en prijsniveau in overeenstemming te brengen met het buitenlandsche en zodoende een handhaving resp. herwinning van onze concurrentiepositie mogelijk te maken. Deze politiek is op de moeilijkheid gestuit, dat de ongelijke structuur van de verschillende prijs- en kostengroepen een gelijkmatige ontwikkeling over de heele linie tegenhield en er zich prijscharen dreigden te ontwikkelen, welke nu eens de eene, dan weer de andere groep in de knel zouden brengen.

Dientengevolge bestond de noodzaak dammen op te werpen, waardoor de invloed van de verschillende wereldprijzen op het Nederlandsche prijsniveau tijdelijk geheel of gedeeltelijk werd gebreideld.

Achtereenvolgens zijn dergelijke maatregelen genomen voor steeds meer takken van landbouw, industrie en scheepvaart. Het gevolg hiervan is geweest, dat, naar gelang men een bepaald bedrijfstak aldus tehulp kwam, het aanpassingsproces voor de andere takken, hetzij direct — doordat zij afnemers waren van den gesteunden bedrijfstak —, hetzij indirect — via den invloed op de kosten van levensonderhoud en het algemeene kostenniveau — weer verder werd bemoeilijkt, waardoor het treffen van nadere voorzieningen des te klemmender werd. Daarbij kwam, dat, als op een bepaald punt prijsaanpassingen konden worden geëffectueerd, welke het buitenlandsche prijsniveau benaderden, men na korter of langer tijd te doen kreeg met kwantitatieve belemmeringen, die onzen export toch weer aan een laag plafond bonden.

Een oplossing in den zin van het zoover mogelijk integraal onafhankelijk maken der binnenlandsche conjunctuur, zooals verschillende landen, o.a. Duitschland, hebben verwezenlijkt, had voor een klein land als het onze, met zijn typische veredelingspositie, een belangrijke verarming beteekend. Men bleef hier te lande daardoor tusschen deze

¹⁾ Zie „E.-S.B.” van 11 Augustus 1943.

²⁾ In gelijken zin het artikel „De industrialisatie in Nederland gedurende de afgelopen vijf en twintig jaar” door G. Brouwers, in „E.-S.B.” van 2 Januari 1941.

twee oplossingen in zitten, nu eens meer in de eene richting, dan weer meer in de andere koersend, zonder een definitieven uitweg te vinden.

Tegenstellingen bij agrarische en industrieele ordening.

Het voortduren van deze halfslachtige situatie riep spanningen tevoorschijn. De steunmaatregelen ten behoeve van den eenen sector lokten niet alleen elders tegeneischen uit, maar ook critiek op de gemeente bevoorrecht van bepaalde groepen ten koste van de eigen groep. Zeer in het bijzonder werden daardoor controverses tusschen industrie en landbouw opgeroepen, welke ons land, in afwijking van verschillende andere landen, nooit in dien vorm had gekend. Van industrieele zijde werd herhaaldelijk gewezen op de belemmeringen, welke de landbouwsteunmaatregelen voor haar vormden in haar streven het concurrentievermogen tegenover het buitenland te herstellen. De binnenlandsche afnemer toch had minder koopkracht beschikbaar voor industrieele producten.

De landbouw verweerde zich met het argument, dat de prijsdaling van landbouwproducten den consument crisiswinsten in den schoot had geworpen, welke winsten men gerechtigd was ten bate van de zwaar getroffen producenten af te tappen, temeer daar deze in hun bestaansstrijd extra werden gedupeerd door de inelasticiteit van het stedelijke prijs- en loonniveau, welke den druk op de landbouwbevolking verzwaarde.

Wij willen de juistheid der over en weer gebruikte argumenten hier in het midden laten. Waarin wij in de eerste plaats belangstellen, is na te gaan, in hoeverre er in werkelijkheid een incongruentie was te constateren tusschen de agrarische en de industrieele politiek in de bedoelde periode, alsmede welke de eventueele oorzaken daarvan waren.

Agrarische ordening.

Het valt moeilijk uit het uitgebreide complex van voortdurend wisselende landbouwcrisismaatregelen de groote gedachten te halen, welke aan de politiek als geheel ten grondslag hebben gelegen. Temidden van de veelheid van heffingen, toeslagen, restituties, denaturaties, teeltbeperkingen en importrestricties neigt men soms tot het denkbeeld, dat al naar gelang van de situatie is ingegrepen met het middel, dat op het betrokken moment het meest geschikt leek, om op een volgend moment onder eenigszins gewijzigde omstandigheden met iets geheel anders te komen.

Denzelfden chaotischen indruk krijgt men echter bij de oppervlakkige waarneming van een mierennest of een bijenkorf en toch zit hierin een weldoordachte orde. Zonder het landbouwcrisis-labyrinth hiermede te willen vergelijken, is het toch mogelijk enkele voornaamste richtlijnen op te sporen, welke houvast bieden bij de ordening van het geheel. Het is indertijd een goede gedachte geweest om van departementswege de geschiedenis van de landbouwcrisispolitiek te laten te boekstellen. Al omvat deze geschiedschrijving slechts een gedeelte van het crisistijdvak, toch vergemakkelijkt dit de oriëntatie in deze stof.

In een beschouwing, gewijd aan de algemeene principes van het landbouwcrisisbeleid, in dit werk te vinden, wordt o.a. het volgende gezegd³⁾. Hoofdbeginsel is geweest het in stand houden van het landbouwbedrijf door het verhoogen van de geldelijke opbrengsten. Dientengevolge heeft men den boer zooveel mogelijk een prijs willen waarborgen, welke hem zijn noodzakelijke productiekosten vergoedde. De kosten van deze steunverlening werden door middel van een uitgebreid heffingsstelsel op den consument afgewenteld, die aldus werd genoodzaakt bij beginsel de totale productiekosten van het landbouwbedrijf op te brengen.

De gekozen vorm van vergoeding der productiekosten valt te kenschetsen als een systeem van bedrijfssteun, waarbij dus de groep in haar geheel, in haar functie van producent, te hulp werd gekomen.

³⁾ De landbouwcrisiswetgeving, Deel III, pag. 27 sqq.

De centrale gedachte in dit systeem is ongetwijfeld het waarborgen van een prijs, die de „noodzakelijke” productiekosten dekt. De Landbouwcrisiswet gebruikt hier in artikel 7, lid 1, de stringentere formulering van „onmismbare productiekosten”, hetgeen theoretisch een groot verschil kan beteekenen ten opzichte van de „noodzakelijke productiekosten”. In de practijk zijn echter de noodzakelijke productiekosten beslissend geweest. In het algemeen kan men constateeren, dat de landbouwcrisismaatregelen, in haar steeds varieerende vormen, inderdaad dienstbaar waren aan deze centrale gedachte. Van een rechtstreeksche prijsdictatuur door het eenvoudigweg dwingend voorschrijven van minimumprijzen — dus het omgekeerde van de maximumprijzenpolitiek van het huidige tijdvak — is geen sprake geweest. De minimumprijzen, welke men hier en daar toepaste, waren in wezen prijsnormen, die de Overheid aan zichzelf en aan de belanghebbenden ten doel stelde, voor het merendeel ging het om richtprijzen, dus prijsnormen zonder meer.

De hoofdinhoud van deze indirecte prijsbeheersching vormde niet zoozeer het vaststellen van de prijzen, als wel het vinden van economische middelen, waarmee men vooropgezette financieele normen effectief kon maken.

In de eerste plaats stond men voor de taak een scheiding tusschen binnenlandsche en buitenlandsche markt door te zetten, waardoor in principe de mogelijkheid werd gegeven zoowel om de binnenlandsche prijzen hun eigen loop te laten volgen, als om op de thuismarkt een gedeeltelijke compensatie te vinden voor verloren gegane uitvoer. Daarnaast werd door een complex van maatregelen gepoogd om van den export, ondanks het ongunstige prijsniveau, te redden wat er te redden viel. Op deze wijze werd de binnenlandsche afnemer bezwaard en met de kosten van den exportsteun en met de compensatie van het verloren exportkwantum. Slechts voor een enkel product, nl. kaas, is men er, dank zij de sterke exportpositie, in geslaagd de lasten van de steunverlening voor een deel af te wentelen op den buitenlandschen afnemer.

De middelen, waarmee werd gewerkt om de geldelijke opbrengsten te verhoogen, zijn in wezen niets dan variaties op hetzelfde thema: beïnvloeding van de marktpositie door het stuwen van den prijs in een bepaalde richting. De keuze der toegepaste middelen werd bepaald door de marktstructuur. Al naar gelang het een invoer- of een uitvoerproduct betrof, een product met een grootere dan wel met een geringere elasticiteit van de vraag, een product, dat voor één uitsluitende bestemming of voor gevarieerde bestemmingen werd gebruikt, werd het zwaartepunt gelegd op de reguleering van de vraag (tarwe), van het aanbod (varkens, rundvee, suikerbieten), of op een combinatie van beide. Bij enkele graan-soorten, waarvoor Nederland op import is aangewezen, heeft men volstaan met een heffingssysteem, hetwelk het binnenlandsche prijsniveau optrok en tegelijk het surplus aan middelen opbracht, waaruit de steunverlening aan andere producten kon worden gefinancierd. Het valt na het bovenstaande niet te verwonderen, dat de hieronder volgende samenvatting een groote verscheidenheid bevat van maatregelen, welke moeilijk naar enkele economische criteria kunnen worden gerangschikt:

- a. afzetgarantie door middel van menggebod-(tarwe, boter);
- b. minimumprijzen en oppervlakkbeperking (tuinbouw);
- c. opvoering van den prijs door kunstmatige beperking van het aanbod (beperking rundvee-, varkens- en pluimveestapel, aankopen van overschotten o.a. voor vee en bloembollen);
- d. denaturatie-toeslagen (consumptie-aardappelen en rogge);
- e. heffing bij invoer, waardoor binnenlandsche prijs steeg (diverse granen);
- f. prijsgaranties, gecombineerd met teeltbeperking en prijstoeslag (suiker, melk, fabrieksaardappelen);

g. toeslag op export (boter, varkens, eieren).

Industriele maatregelen.

Tegenover de bonte verscheidenheid van interventie-middelen op het terrein van den landbouw prevaleert één type van steun, waarmee men in de industriele nooden heeft pogen te voorzien, n.l. de reguleering van den invoer, welke eenerzijds in de contingentteering en anderzijds in de heffing van invoerrechten is belichaamd. Exportsteun in den vorm van subsidies werd slechts op zeer geringe schaal toegepast en dan nog uitsluitend voor individueele groote objecten, dus niet voor massaproducten. Wij zien dan af van het handelspolitieke optreden ten bate van den uitvoer — aan welke actie in een later stadium ook de Crisis-invoerwet werd dienstbaar gemaakt —, daar dit optreden zoowel aan de industrie, als aan den landbouw ten goede is gekomen. Ongetwijfeld zijn er nog andere vormen van specifiek industriele bemoeiingen te noemen. Men denke aan het Werkfonds, waarvan een bepaalde afdeling zich toelegde op bevordering van industrialisatie door middel van credietverleening op langen termijn, welke taak later werd overgenomen door de N.V. Maatschappij voor Industriefinanciering. Daarnaast en in samenwerking daarmee is door de zgn. economisch-technologische activiteit, ter hand genomen door het Centraal Instituut voor Industrialisatie als centraal apparaat en de regionale economisch-technologische instituten, de vestiging en uitbreiding van industrieën aangemoedigd. Wat men ook van het belang van deze actie moge denken, vast staat, dat haar het karakter van steun nauwelijks kon worden toegekend. De Maatschappij voor Industriefinanciering beperkte zich tot het aanvullen van een leemte in de werkzaamheden van het particuliere bankwezen en verleende slechts credieten op strikt commercieele basis, reden waarom haar werkingsfeer zeer beperkt is gebleven. De economisch-technologische bemoeiingen hadden over het algemeen meer het karakter van advies, voorlichting, coördinatie op het gebied van industriele projecten, een taak, welke op agrarisch terrein, reeds tientallen jaren eerder ter hand is genomen door de technische en economische voorlichtingsdiensten van de Directie van den Landbouw.

Van de twee genoemde vormen van reguleering van den invoer had de contingentteering verreweg de grootste beteekenis. Tot 1939 kwam de heffing van beschermende rechten ten behoeve van de industrie slechts zeer sporadisch voor. Op 1 Maart 1939 werd tot een protectionistische herziening van het Tarief van Invoerrechten in grooten stijl overgegaan. Ook toen bleef de steunverleening nog aan den matigen kant: een heffing van 15 à 20 % vormde het maximum. De spoedig daarop gevolgde Europeesche crisis heeft dezen vorm van steunverleening de gelegenheid ontnomen zijn doeltreffendheid te bewijzen.

Het hoofddoel van de contingentteering was hetzelfde als van de landbouwcrisispolitiek, n.l. de instandhouding van het Nederlandsche productie-apparaat⁴⁾. Ook op industrieel gebied werd daartoe de vorm gekozen van steunverleening aan den bedrijfstak in zijn geheel en niet die van individueele tegemoetkoming. Hiermee houdt dan echter de paralleliteit op.

Reeds de interpretatie van den norm is anders geweest in de industrie dan in den landbouw. Bij de landbouwcrisispolitiek blijkt onder instandhouding van het apparaat te zijn verstaan het tegengaan van het braakliggen van den grond⁵⁾. Op industrieel terrein heeft men niet verder gestreefd dan naar voorkomen van een grootscheepschen afbraak van bedrijven. Nimmer is als doel gesteld leegloop van productiemiddelen tegen te gaan en deze heeft in feite dan ook op groote schaal plaatsgevonden. Een vergelijking van den productie-index van landbouw en industrie doet zien, dat bij de laatstgenoemde de inzinking duidelijker is te constateeren dan bij den landbouw.

⁴⁾ Zie hierover de verschillende nota's van de Staten-Generaal over de gevoerde contingentteeringpolitiek.

⁵⁾ Zie „Landbouwpolitiek” in „E.-S.B.” van 11-12-1935.

Productie-indices⁶⁾ (1929 = 100)

	Industrie	Landbouw
1930	102	94
1931	96	94
1932	84	102
1933	91	100
1934	93	102
1935	90	96
1936	91	96

Veel belangrijker nog dan dit verschil in productiepolitiek is het verschil in prijspolitiek. Op industrieel terrein is er geen sprake van geweest den producenten een minimum-prijs te waarborgen als dekking van hun noodzakelijke productiekosten of de consumenten te belasten met het tekort.

De gekozen vorm van steunverleening was aan een dergelijk doeleinde ook niet dienstbaar te maken. Het ingrijpen beperkte zich tot het reguleeren van den omvang van het buitenlandsche aanbod, dat tot de mededinging op de Nederlandsche markt werd toegelaten. „Dat beteekent dus”, merkt Teppema in een prae-advies over den invloed van de contingentteering op de werkloosheid op, „dat zij (de Regeering) van de verschillende, het verloop van de industriele bedrijvigheid, gedurende de depressie beheerschende, ongunstige factoren één bepaalde, n.l. den overmatigen invoer, heeft uitgekozen als object van beïnvloeding”⁷⁾.

Voor het overige is de ontwikkeling aan het spel der vrije krachten overgelaten. Nu kan dit spel soms een loop volgen, welke tot uitschakeling van zichzelf leidt. Er kan worden vastgesteld, dat de contingentteering de aaneensluiting der Nederlandsche fabrikanten onderling heeft bevorderd, resp. versterkt en dat zij veelal de basis heeft gevormd voor het totstandkomen van afspraken met de buitenlandsche industrie. Weliswaar is van regeeringszijde meermalen verklaard, dat de contingentteering niet aan de ordening mocht worden dienstbaar gemaakt, maar ondanks dat is langs dezen weg de industriele ordening soms effectief gesteund, bijv. door honoreering van kartelafspraken in met het buitenland getroffen handelsaccorden. Afgezien daarvan, dat met deze kartelleering nooit een beheersching kan worden bereikt, welke is te vergelijken met die, voortgekomen uit de agrarische politiek, valt er op te wijzen, dat de contróle op het prijsverloop bij de contingentteering voortdurend op den voorgrond heeft gestaan. Er was klaarblijkelijk niets, wat men zoozeer scheen te vreezen als de blaam, dat de contingentteeringpolitiek het prijsniveau zou opdrijven. Vele officieele uitlatingen getuigen hiervan.

Indien de productie van de gecontingenteerde artikelen hier te lande een eenigszins monopolistischen inslag had, werd den fabrikanten de verplichting opgelegd elke prijsverhooging aan de goedkeuring van het Departement te onderwerpen. Herhaaldelijk zijn voor bepaalde gecontingenteerde artikelen prijsverlagen doorgevoerd (gloeilampen enz.). De invloed van de contingentteeringpolitiek op het prijspeil blijkt uit de nevenstaande cijfers⁸⁾. (Zie volgende kolom bovenaan)

Bij de beoordeeling van deze cijfers moet uiteraard de noodige voorzichtigheid in acht worden genomen. De beide reeksen betreffen nu eenmaal verschillende artikelengroepen en het is zeer wel mogelijk, dat buiten den al of niet aanwezigen invloed der contingentteering nog heel andere factoren hun prijsverloop beïnvloeden. Houdt men dit in gedachte, dan kan uit deze cijfers toch in elk geval een

⁶⁾ Ontleend aan de serie „Speciale onderzoeken” van de Nederlandsche Conjunctuur 1939, no. 2, samengesteld door Dr. J. B. D. Derksen. De productiecijfers van den landbouw zijn gewogen op grond van de gemiddelde prijzen van 1923-'24 en 1929-'30.

⁷⁾ Tijdschrift v. d. Ned. Werkloosheidsraad, September 1937, pag. 198.

⁸⁾ Derde nota aan de Staten-Generaal, pag. 20, vierde nota., pag. 33.

Verloop indexcijfers van een aantal groothandelsprijzen
(1926—'30 = 100).

Jaar	Niet gecontingen- teerde artikelen	Gecontingenteer- de artikelen
1929	98,7	99,6
1930	95,7	94,6
1931	89,2	84,7
1932	71,8	74,2
1933	64,6	68,2
1934	62,3	64,7
1935	57,2	62,6
1936	62,1	62,8
1937	72,8	76,3
1938	69,9	72,2

bepaalde tendenz worden afgeleid. Deze tendenz is, dat de contingentieering over het algemeen geen belangrijke nieuwe prijscharen in het leven heeft geroepen en dat de prijzen der gecontingenteerde artikelen met eenige vertraging, doch zonder een grooten blijvenden achterstand, het prijsverloop der „vrije” producten hebben gevolgd. Er moge nog op worden gewezen, dat in de groep gecontingenteerde artikelen verschillende landbouwproducten voorkomen, zooals boter, vleesch, rijst, vet en brood, welke natuurlijk ook door de L.C.W. werden bestreken. In de nota wordt naar voren gebracht, dat hierdoor het prijsverloop der gecontingenteerde groep „ongunstig” wordt beïnvloed. Een uitdrukkelijke erkenning dus van officieele zijde, dat er een tweespalt was in de economische politiek en dat hetgeen men op het eene terrein nastreefde, op het andere terrein een ongunstig verschijnsel werd geacht.

Ook in de indiening van een beschermend tariefvoorstel in 1939, toen het tijdvak der aanpassing definitief scheen afgesloten, kan een erkenning te ellder ure worden gezien, dat de contingentieering de industrie op prijsgebied stiefmoederlijk had behandeld. Of met een tariefsverhoging van 10 of 15 % een noemenswaardige verandering zou zijn bereikt, valt intusschen te betwijfelen.

Overziet men de regeeringsbemoeiingen met den landbouw en de industrie, dan kan worden geconcludeerd, dat er een principieel verschil in doelstelling is geweest. De industriele ontwikkeling is voor een groot deel overgelaten aan de eigen krachten, die in de industrie werkten. Onbewust of bewust heeft men vertrouwen gehad in de regenererende werking van deze krachten, waarbij het standpunt is ingenomen, dat, als men slechts één uitde vele voorwaarden, waarvan het industriele welzijn afhankelijk is, beïnvloedde, het bedrijfsleven zelf wel in staat zou zijn te zorgen, dat het evenwicht weer tot stand kwam. De doelstelling van de landbouwpolitiek is echter geweest den landbouw te vrijwaren tegen eenigszins belangrijke fluctuaties, zoowel in de prijzen als in het quantum van den afzet en in deze beide essentiële opzichten het ondernemersrisico van den landbouwer naar den Staat over te hevelen.

Waarom dualisme?

Wij staan thans voor de beantwoording van de vraag, of voor deze divergentie verklaringen zijn te vinden in objectief vast te stellen economische omstandigheden. Opgemerkt zij, dat in het kader van dit artikel slechts op enkele algemeene verschijnselen kan worden gewezen.

Onze gedachten dan gaan in de eerste plaats in de richting van de *externe constellatie*, waarvoor landbouw en nijverheid door den conjunctuur-omslag en door den daarop volgende structureelen omslag zijn geplaatst. Is vast te stellen, of de depressieperiode deze beide takken in verschillende mate in hun welvaart heeft getroffen? Voor een vergelijking op dit gebied moet men over vergelijkbaar statistisch materiaal beschikken, dat zoowel de industriele

als de agrarische conjunctuur voldoende typeert. De werkloosheidscijfers zijn hiertoe bij voorbaat te disqualificeeren, omdat de loonarbeid in den landbouw een andere, meer ondergeschikte, rol vervult dan in de industrie. De bovenvermelde productie-indices leenen zich evenmin voor dit doel, omdat zij slechts één aspect van het conjunctuurverloop belichten. Het meest geschikt nog achten wij voor dit doel de ontwikkeling van het netto-inkomen van de bedrijfstakken, zooals deze in het kader van de berekening van het nationaal inkomen door het C.B.S. is weergegeven⁹⁾. Daarin weerspiegelt zich het volledigst de geheele gang van zaken en hebben wij de grootheid te zien, waar het voor elken bedrijfstak bij de beoordeeling zijner importantie voornamelijk op aankomt. Het groote bezwaar is, dat deze berekeningen voor een groot deel op schattingen berusten, welke — hoe deskundig ook gemaakt — niet den waarborg geven, welke men van de statistieken van dit bureau is gewend. Op zichzelf zou dit nog niet belangrijk hoeven te zijn, indien de berekeningen voor landbouw en industrie van even approximatieven aard waren.

In de toelichting wordt er echter op gewezen, dat speciaal de bijdrage van den tuinbouw in het landbouwinkomen het resultaat van een ruwe schatting is, waarmee men dus bij het trekken van de conclusies rekening moet houden.

De cijfers, die ons in dit verband interesseeren, zijn de volgende:

Bijdrage tot het nationaal inkomen (in mill. guldens)

	Land- en tuinbouw	Industrie	Mijnbouw	Bouw- bedrijf
1929	668	1.510	55	415
1930	561	1.308	59	437
1931	441	1.062	58	432
1932	367	829	45	326
1933	404	829	42	300
1934	428	816	37	295
1935	400	825	38	261
1936	422	934	41	255
1937	471	1.057	69	246
1938	508	1.030	70	278

Het verloop bevestigt de ervaring, dat de crisis zich eerder in haar volle scherppte in den landbouw dan in de nijverheid heeft gemanifesteerd en — ongetwijfeld onder invloed van de landbouwcrisismaatregelen — eerder weer tot geringere proportie is teruggebracht. Belangrijk in deze cijferreeks schijnt, dat de maximale amplitude van de schommelingen bij landbouw en industrie ongeveer gelijk is. Ten opzichte van 1929 blijkt het landbouwinkomen op zijn dieptepunt van 1932 te zijn teruggelopen met 45 %, het industrie-inkomen op zijn dieptepunt in 1934 met 46 %. Daarentegen zijn de mijnbouw en het bouwbedrijf, welke elk hun hoogtepunt eerst in 1930 bereikten, ten aanzien van het peil van dat jaar met resp. 37 en 42 % ingestort. Deze geringere conjunctuurgevoeligheid zal voor het bouwbedrijf, dat overigens nauwelijks als een industrietak in den eigenlijken zin kan worden beschouwd, wel moeten worden toegeschreven aan de onmogelijkheid van buitenlandsche concurrentie, waardoor de inzinking hier een zuiver afgeleid karakter droeg.

Uit een en ander zou de belangrijke conclusie zijn af te leiden, dat de diepte van de inzinking in landbouw en industrie nagenoeg even groot is geweest. Het parallelisme gaat nog verder, want ook blijkt, dat, zoowel bij industrie als bij landbouw, het dieptepunt werd bereikt enkele jaren, nadat met de steunmaatregelen was begonnen.

Interessant is verder, dat aan het einde van het deflatietijdvak in 1936 landbouw en industrie weer dezelfde verhouding tot 1929 hebben bereikt, nl. resp. 63 en 62 % van dat basisjaar.

⁹⁾ „Maandschrift” van het C.B.S. 1940, pag. 838.

Oppervlakkig gezien zou zulks voor de evenwichtigheid van het gevoerde economische beleid pleiten, dat immers tot resultaat schijnt te hebben gehad, dat de verhouding tusschen onze beide hoofdbestaansbronnen niet werd verstoord.

Deze redeneering zou kunnen opgaan voor een statische maatschappij, maar verwaarloost den voor Nederland zoo belangrijken demografischen factor. De industrie is nu eenmaal in staat een grootere rol te spelen bij de absorptie van het bevolkingsaccres. Zooals vanzelf spreekt, moet dit zich ook kunnen weerspiegelen in een accres van de industriele inkomsten. De invloed van deze trend op het nationaal inkomen over langeren termijn moge met een enkel cijfer worden geïllustreerd. In 1913 vormde het landbouwinkomen 61 % van het totale industrie-inkomen (ditmaal inbegrepen mijnbouw, bouwbedrijf, gas en electriciteit). In 1938 was dit percentage tot 36 gedaald.

De stabilisatie, welke na 1932 is ingetreden, kan voor Nederland niet anders dan als een onnatuurlijk verschijnsel worden beschouwd en wijst erop, dat de industriele ontwikkeling in het gedrang is gekomen. Het ernstigste gevolg hiervan is ongetwijfeld geweest, dat de industrie werd bemmerd in haar functie bij de absorptie van het bevolkingsoverschot.

Zijn er derhalve geen termen te vinden om het dualisme in de economische politiek te motiveeren met een sterkere daling van het landbouwinkomen in de crisisperiode, dan ligt het voor de hand de verklaring van het verschijnsel te zoeken in het verschil in exportoriëntteering, hetwelk er tusschen landbouw en industrie bestaat. Het is niet mogelijk dit verschil statistisch exact weer te geven wegens het ontbreken van vergelijkbare cijfers van productie en uitvoer van landbouw en industrie.

Typeerend op dit gebied is echter een aantal cijfers inzake het aandeel van den export in de totale productie, welke Kortenhorst¹⁰⁾ indertijd voor een reeks belangrijke agrarische en industriele producten heeft bijeengebracht.

Export van een aantal landbouwproducten
(in % van de totale productie)

	1929	1937		1929	1937
Erwten	51	42 (1936)	Boter	50	54
Consumptie-aardappelen	19	19 (1936)	Kaas	66	50
Tomaten	96	56	Condensmelk	99	97
Bloemkool	67	30	Melkpoeder	79	65
Sluitkool	63	23	Eieren	47	42
Druiven	54	42			

Export van een aantal industrieproducten
(in % van de totale productie)

	1929	1936		1929	1936
Zeep	6,5	5,4	Blikwaren	3,2	0,5
Leder	40,5	30,9	Rijwielen enz.	8,1	2,3
Schoenen	7,3	0,4	Papier	38	16,3
Rubber artikelen	18,8	5,3	Metaalwaren		
Machines	40,9	23,6	enz.	22,5	13,9
Producten constructiewerk-plaatsen	31	16	Katoen en linnen enz.	46,9	23,1
Schepen	35	17,9	Wol enz.	25,2	2,5
Electricische machines en toestellen	29,6	22,7	Tricotage	11,4	1,9
Bouten, moeren en draad	35,6	14,8	Bier	7,1	7,7
			Cacao en chocolade	64,2	41,9
			Margarine	54	11,7
			Meel	4	4,1

Ook zonder volledige productie- en uitvoergegevens maken deze cijfers het zonder meer aannemelijk, dat de landbouw voor een aantal van zijn groote producten veel meer op export was aangewezen dan de industrie. Zelfs

¹⁰⁾ Prae-advies voor de Vereeniging voor Staathuishoudkunde en Statistiek 1939, pag. 47 sqq.

de meest typisch industriele exportproducten bereiken geen percentages als voor boter, kaas, tomaten, melkpoeder, enz.

Vastgesteld kan worden, dat deze situatie het ingrijpen in den landbouw ongetwijfeld voor grootere complicaties stelde dan in de industrie. De exportmarkt leent zich nu eenmaal niet zoo gemakkelijk tot manipulaties als de binnenlandsche markt, waar de Overheid, met zekere restricties tengevolge van handelspolitieke verplichtingen, soeverein kan heerschen. Onverschillig, of de weg wordt gekozen van handhaving van den export, dan wel die van het dirigeren van de groote overschotten naar de binnenlandsche markt, doen zich ernstige weerstanden voor, welke niet zoo maar opzij kunnen worden gezet.

Zooals uit bovenstaande cijfers blijkt, zijn voor de verschillende landbouwproducten uiteenlopende resultaten behaald. Terwijl men er vrij goed in is geslaagd voor boter, condensmelk, consumptie-aardappelen en eieren de relatieve positie van den export te handhaven, bestond voor een aantal andere producten, zooals tomaten, bloemkool, sluitkool en kaas de noodzaak voor een belangrijk gedeelte op de binnenlandsche markt over te schakelen.

Bij de industrie ziet men daarentegen over de geheele linie een aanmerkelijke inkrimping van den export.

Het handhaven van de exportpositie van een aantal van onze landbouwproducten mag echter niet onvoorwaardelijk als een nationaal-economische winst worden beschouwd. Het streven van de landbouwcrisispolitiek om leegloop van productie-capaciteit te voorkomen, is mede oorzaak geworden van de voortzetting van een productiestroom, welke voor een deel ten koste van groote cijfers in het buitenland moest worden gespuid. Wij zullen in een volgend artikel nog nader op de beteekenis daarvan terugkomen.

Een ander verschijnsel, hetwelk de aandacht trekt, is, dat, waar eenzijdig bij een aantal industrieën, welke minstens evenzeer op export zijn georiënteerd als bepaalde takken van den landbouw, — genoemd zij bijv. superfosfaat en overleder — de steun zich beperkte tot contingentteering, anderzijds bij landbouwproducten, waar de export geen of een belangrijke rol speelde — bijv. tarwe en consumptie-aardappelen — toch tot zeer ingrijpende maatregelen werd overgegaan. Wij neigen daarom tot de meening, dat de verschillen in de exportpositie op zichzelf nog geen afdoende verklaring vormen voor het dualisme in de politiek ten opzichte van industrie en landbouw.

In een volgend artikel zullen wij nader ingaan op enkele verschillen van internen structureelen aard. Het ligt dan tevens in de bedoeling te onderzoeken, in hoeverre een zekere divergentie in de economische politiek uit deze structuurverschillen voortvloeit, dan wel, of, en zoo ja, in welken vorm, een synthese mogelijk is.

Mr. P. A. BLAISSE.

DE NIEUWE WATERWEG VAN ROTTERDAM NAAR ZEE 1856 — 1863.

II.

Hoe liggen in de jaren 1858—1863 de politieke verantwoordelijkheden voor het aan Rotterdam toegebrachte nadeel van vier jaren te wachten, nadat de regeering van Bosse van Tets van Goudriaan einde 1859 besloten had den nieuwen waterweg op 's Rijks kosten tot stand te brengen? Houdt op die klachten van Rotterdam het Departement van Binnenlandsche Zaken de luiken dicht?

De nieuwe Minister van Binnenlandsche Zaken (1858) van Tets was een hoogst bekwaam man. Hij deed aan het departement veel zelf, maar hij was niet als Simons een technicus. De minister behoefde telkens nieuwe voorlichting. De departementale afdeling had aanmerkingen op het advies van den Raad van Waterstaat van 21 Aug.

1858 omtrent den nieuwen waterweg van Rotterdam naar zee. Deze Raad is niet eigenzinnig, noch ten einde raad. Hij komt met een nieuw advies van 15 September 1859. Wel wordt in Rotterdam zelf gesproken over het aanvragen van een concessie met recht van heffing van kanaal-rechten (concessie-aanvraag Oct. 1861), maar het plan der Regeering blijft hetzelfde: een rijkswaterstaatswerk moet worden ondernomen. De minister van Financiën, van Bosse, is niet ongenegen de gelden op de rijksbegrooting uit te trekken. Het Departement van Financiën verklaart dat nog op 20 Jan. 1860.

Maar thans, 1859/60, spreekt de stedelijke politiek van Amsterdam en Rotterdam, maar ook de rijkspolitiek een woord mede. Rotterdam moet maar wachten met de rivierverbetering, want de moeilijkheden over den spoorwegaanleg moeten eerst worden opgelost.

In de vraagstukken van den spoorwegaanleg spreekt allereerst de politiek in de Tweede Kamer mede. Het ministerie van der Brugghen-van Rappard (1856—1858) had, ook na het vertrek van Dr. G. Simons, aan het spoorweg-probleem zijn aandacht gegeven. Thorbecke, bevreesd dat deze Regeering te zeer de eerste lasten op den Staat zou willen leggen, verkreeg in de Tweede Kamer het aannemen van een motie (18—22 Febr. 1857), waarbij werd verklaard, dat de Kamer aan het systeem van concessie, onder bepaalde voorwaarden verleend, de voorkeur gaf boven staatsaanleg. De nieuwe Regeering ging met de gedachte dezer motie accoord. Zij meende zelfs geheel in den geest dezer motie te handelen. Toen de Regeering echter de wetsontwerpen indiende, welke noodig waren om, de concessievoorwaarden wettelijk vast te leggen, bleek een groot meningsverschil te bestaan. Zoo achtte Amsterdam zich ten opzichte van Rotterdam benadeeld. Ook in de Staten-Generaal heerschte een groot en zeer verscheiden meningsverschil. Van Welderen Rengers (Parl. Geschiedenis, pag. 198) teekent aan: „Gelijk zoo dikwerf bleek ook thans, hoe dergelijke moties, na als politiek vernielingswerk dienst te hebben gedaan, hoe genaamd geen waarde bezitten om te geraken tot een juist inzicht van de bedoelingen der vertegenwoordiging”. De Tweede Kamer traineerde in 1859, maar men eindigde de regeeringsvoorstellen, ondanks Thorbecke's verzet, aan te nemen (Nov. 1859).

De Koning wilde nu echter Amsterdam helpen. In April 1859 was „heel Amsterdam” bij den Koning te Amsterdam op receptie geweest. Z.M. was niet bedachtzaam en beloofde aan de Amsterdamsche heeren meer dan een constitutioneel vorst kan verantwoorden. De Koning belooft de medewerking der Regeering inzake de regeling van het verkeer overeenkomstig de wenschen van Amsterdam, waarover Z.M. niet kan beschikken. Dit geeft grootte moeilijkheden. Maar er is een uitweg om Amsterdam te bevredigen. De Koning wil dien uitweg kiezen. Z.M. maakt geen bezwaar tegen de openbare behandeling in de beide Kamers der Staten-Generaal van het regeeringsontwerp, inzake den spoorwegaanleg bij wege van concessie, wanneer de Staten-Generaal medewerken aan het tot stand brengen van het regeeringsontwerp van 20 Oct. 1859 tot den aanleg van het rijkswaterstaatswerk: „de doorgraving van Holland op zijn smalst”. De Regeering schakelt het in Amsterdam gangbare plan, om het werk aan te leggen bij wege van concessie, uit. De Regeering vereenigt zich dus met het advies van den Raad van Waterstaat van 1 Augustus 1859, waarin in overweging wordt gegeven het concessiestelsel te verlaten. De Minister van Binnenlandsche Zaken, van Tets, gebiedt het ontwerp voor, dat op 20 Oct. 1859 wordt ingediend. Een gedeelte van het IJ zal worden drooggelegd. De kosten zullen f 18,5 millioen bedragen. De Minister van Financiën heeft geen bezwaar. Van de heffing van kanaalgelden zal geen sprake zijn.

Amsterdam en de Kamer van Koophandel te Amsterdam zijn tevreden. De politiek gromt. Het zeer spoedig

uitgebrachte Voorloopig Verslag (14 Nov. 1859) is ongunstig. De meerderheid van de Tweede Kamer, door Thorbecke geleid, wenscht voor den aanleg van het IJ-kanaal het concessiestelsel te volgen. 20 Jan. 1860 brengt de Regeering nog haar Memorie van Antwoord uit. Zij geeft niet toe.

Maar wordt nu ook voor Rotterdam gezorgd? Zóó werd in het Kamerverslag gevraagd. De Regeering stelt dadelijk hen gerust, die vragen, of ook ten behoeve van Rotterdam een rijkswaterstaatswerk tot verbetering van den waterweg van Rotterdam naar zee zal worden aangelegd. De Regeering is nog wel op dit punt in correspondentie met den Raad van Waterstaat, maar op de hoofdzaken is de voor Rotterdam gunstige beslissing gevallen. Amsterdam en Rotterdam behoeven geen bijdrage te verlenen.

De Tweede Kamer zal de regeeringsplannen nooit accepteren. Thorbecke staat op het concessiestelsel voor Amsterdam. Rotterdam kan wachten¹⁾.

Dan treedt de Regeering Rochussen — van Bosse — van Tets van Goudriaan af, omdat de Eerste Kamer de spoorwegplannen der Regeering afstemt. Waarom? Dit zal wel altijd een politiek raadsel blijven. Plaatselijke belangen speelden een groote rol. Maar er was meer. De leden der Eerste Kamer wisten, dat de Koning zich uitgelaten had, dat de sanctie des Konings zoude worden geweigerd, wanneer niet eerst het ontwerp „doorgraving van Holland op zijn smalst” door de Tweede Kamer zoude zijn aangevaard. Dit was niet geschied. De zaak zoude den Koning in een moeilijke positie gebracht hebben, wanneer de Eerste Kamer de spoorwegplannen der Regeering had goedgekeurd.

Maar nu was 's Konings positie gered. De Koning kwam aan het vraagstuk van de Koninklijke sanctieverleening niet toe, want de Eerste Kamer verwierp zelf het ontwerp (8 Februari 1860).

Had de Koning enkele of vele leden der Eerste Kamer voor zijn standpunt weten te winnen?

De nieuwe Regeering van Hall-van Heemstra (Febr. 1860—Maart 1861) zet den aanleg van spoorwegen op kosten van den Staat door, ondanks het liberaal verzet, ondanks Thorbecke. Voor den aanleg van spoorwegen is het concessiestelsel van de baan.

Maar die nederlaag wil Thorbecke niet lijden bij het aanleggen van het IJ-kanaal. Rotterdam kan wel wachten.

De Regeering van Hall-van Heemstra komt op 3 October 1860 met één groot wetsontwerp: Amsterdam en Rotterdam zullen beide, op gelijken voet, worden geholpen. Twee nieuwe groote rijkswaterstaatswerken zullen op de rijksbegrooting voorkomen. Amsterdam en Rotterdam zullen uit de gemeentekassen geen subsidie behoeven te verlenen. Het Rijk zal betalen!

Maar reeds met 21 Nov. 1860, in het Voorloopig Verslag over het ontwerp van Hall-van Heemstra, valt voor de Regeering de politieke geadeslag. Thorbecke behoort tot de rapporteurs der Tweede Kamer, welke dit verslag hebben ondertekend.

Het politieke meningsverschil tusschen Thorbecke en van Hall loopt over den aanleg van het IJ-kanaal. Over Rotterdam bestaat geen geschil. De heeren geven elkaar niets toe, ook niet in de parlementaire tactiek. De minister heeft de twee rijkswaterstaatswerken vereenigd in één ontwerp, in de hoop, dat de voorstanders van het Rotterdamsche plan hem zullen steunen in zijn Amsterdamsche plan. Thorbecke laat zich hierdoor niet vangen. Wanneer voor Amsterdam het concessiesysteem niet wordt aanvaard door den minister, dan heeft het ontwerp van wet parlementair geen kans. Rotterdam moet dan maar wachten!

Het nu volgende ministerie van Zuylen van Nyevelt

¹⁾ In de literatuur over deze kanaalplannen wordt telkens geschreven en overgeschreven, dat het wetsontwerp op het kanaalplan tot „doorgraving van Holland op zijn smalst” door de Tweede Kamer werd verworpen. Dit is onjuist. De nieuwe Regeering trok het ontwerp van Bosse-van Tets in.

Loudon behoudt van Heemstra als minister van Binnenlandsche Zaken. De minister weet, dat hij met het oude wetsontwerp van 3 Oct. 1860 geen kans heeft. Thans aanvaardt van Heemstra het concessiestelsel voor Amsterdam. Met de aanvragers voor deze concessie moet worden onderhandeld. De tijd van het ministerie ging voorbij. Rotterdam bleef wachten, eerst moet Thorbecke worden bevredigd. Ondertusschen valt einde 1861 ook dit ministerie.

Eindelijk brengt de politiek Thorbecke's tweede ministerie 1862—1866 tot stand. Thorbecke weet wat hij wil en zet nu door. Toch wordt nog het advies van de Kamer van Koophandel voor Amsterdam gevraagd over een aan den volhoudenden heer Jäger te verlenen concessie. De Kamer antwoordde, dat zij de uitvoering van het groote openbare werk „van staatswege” verkieslijker zou achten ²⁾. Maar Thorbecke hield voor Amsterdam aan het concessiestelsel met financieele medewerking van Rijk en gemeente vast. Ook de heer Jäger zelf kreeg van de Kamer te hooren, dat de Kamer de uitvoering van staatswege voorstond ³⁾. Maar de heer Jäger hield zich aan Thorbecke. Eerst later, toen het ontwerp-Thorbecke was ingediend, steunde de Kamer van Koophandel de uitvoering van het plan en liet de wijze van financiering buiten beschouwing.

* * *

Thorbecke's veel geprezen wet van 1863 kwam voor Rotterdam, economisch gezien, niet op tijd. Rotterdam had moeten wachten, omdat Thorbecke voor Amsterdam het concessiestelsel wilde. Was dit voor Rotterdam niet te duur gekocht?

Thorbecke behaalde in 1863 een parlementair en politiek succes. Maar het concessiestelsel werkte voor Amsterdam nog slecht ook. De Kanaal-Maatschappij, die de concessie overnam, was financieel een mislukking, organisatorisch een sta in den weg en administratief een oorzaak van voortdurende ruzie en vertraging. Eindelijk nam in het jaar 1882 de Staat het kanaal van de maatschappij over, voor het aandelenkapitaal, waarvan nog ongeveer zes miljoen onafgelost was, 50% vergoedende. Uit den verkoop van gronden was 14 miljoen verkregen; Amsterdam had zes miljoen betaald; 3 miljoen verlies was gedragen door de Amsterdamsche financiers. De rest der kosten was betaald door het Rijk. Dit is de balans van Thorbecke's hardnekkig verdedigd concessiestelsel. Rotterdam boekte een paar jaar verlies door een te late aanvaarding van het groote rijkswaterstaatswerk: de Nieuwe Waterweg. Is Thorbecke's beleid in deze zaak zóó schoon als Dr. A. Plate wil doen gelooven?

C. W. DE VRIES

¹⁾ Gedenkboek, verschenen bij het 125-jarig bestaan van de Amsterdamsche Kamer van Koophandel, pag. 340.

²⁾ B. C. E. Zwart: „Overzicht van de Handelingen der Amsterdamsche Kamer van Koophandel 1811—1911”, pag. 252, 253.

DE AARDAPPELMEELINDUSTRIE IN NEDERLAND ¹⁾.

Inleiding.

Voor den veenkolonialen boer was de aardappel, naast haver en rogge, reeds vroeg een der belangrijkste producten. Dit was een gevolg van de geschiktheid van de bodem voor de teelt en van de verwerkingsmogelijkheid tot moutwijn, waartoe de aardappel reeds in het begin der vorige eeuw werd aangewend. Weliswaar heeft de graanteelt in later jaren door de stoccartonindustrie aan belangrijkheid gewonnen, maar de aardappel bleef in de Veenkoloniën toch het grootste deel der bebouwde oppervlakte in beslag nemen. Cijfers uit de periode vóór de opkomst der aardappelmeelindustrie staan ons niet ter

¹⁾ Door de maatregelen ter papierbesparing is de plaatsing van dit artikel eenige maanden vertraagd.

beschikking. Wel is bekend, dat omstreeks 1920, dus nadat de industrie en verschillende andere factoren hierop een vergrotende invloed hadden gehad, bijna de helft der in cultuur gebrachte gronden voor de aardappelteelt werd gebruikt, zowel in Drenthe als in Groningen.

Tot 1800 werd de aardappel uitsluitend gebruikt, voor consumptie en als veevoeder. Na de eeuwwisseling kwamen industriële verwerkingsmogelijkheden in gebruik, zoals de moutwijnfabricage. Van Hall ²⁾ schreef hierover in plm. 1840: „In 1808 waren in Groningen 6 jeneverstokerijen. Deze zijn teniet gegaan, doch worden ruim vergoed door de moutwijnstokerijen, enz., uit aardappelen, welker aantal binnenkort tot 10 zal zijn aangegroeid en waaronder zich zeer belangrijke bevinden. Deze fabrieken bereiden uit aardappelen niet alleen moutwijn, of liever ruwstooksel, maar zeker twee, en misschien reeds meer, derzelve vervaardigen ook inlandschen brandewijn, welke de plaats vervangt van de buitenlandschen brandewijn uit vruchten gestookt.”

De moutwijnindustrie was een grote afnemer van aardappelen, doch op den duur bleek de concurrentie met de Schiedamse branderijen — die het product uit koren fabriceerden — niet vol te houden. In 1840 waren in de Veenkoloniën 18 branderijen gevestigd, in 1857 was hun aantal reeds tot 5 geslonken. Een belangrijk afzetgebied voor de veenaardappelen was daarmee verdwenen.

Intussen had men echter een procedé gevonden voor de bereiding van aardappelmeel, dat een ware uitkomst is geweest voor de veenkoloniale boeren. Dit, en het gebruik van kunstmest na de tachtiger jaren, heeft de met aardappelen bebouwde oppervlakte sterk vergroot.

Opkomst der particuliere aardappelmeelindustrie.

Met vrij grote zekerheid mag worden aangenomen, dat de eerste aardappelmeelfabriek in Europa te Mannheim werd gebouwd. In Nederland kwamen de eerste vestigingen nog buiten de Veenkoloniën, het grondstoffengebied, tot stand, nl. in Oosterbeek en in Gouda. (Vgl. de stoccartonindustrie: de eerste fabriek eveneens buiten het grondstoffengebied, nl. in Leeuwarden.) Niettegenstaande de hoge transportkosten werden de aardappelen uit Groningen naar deze vestigingsplaatsen vervoerd. Men heeft evenwel spoedig ingezien, dat vestiging in het productiegebied van de grondstof grote voordelen zou bieden:

a. *lagere transportkosten*, waarbij gerekend kon worden het lage schippersloon (vóór 1914: 3 ct per hl bij vervoer met schepen van 300—700 hl inhoud).

Bovendien is er een geweldige besparing op het vervoer door de tegenstelling in gewicht van de aardappelen en het daaruit vervaardigde meel (in 1933 leverde 61 kg aardappelen 11 kg meel), welke tegenstelling in de kindere jaren der industrie nog groter zal zijn geweest dan in het hier aangehaalde voorbeeld.

b. *een sterk ontwikkeld kanalenstelsel in de Veenkoloniën*, waardoor de aardappelen door schepen van de landerijen kunnen worden afgehaald en tot vóór de fabrieken kunnen worden gebracht, zonder overlading. Dit zelfde geldt ook voor:

c. *de goedkope brandstof*, die de Veenkoloniën bieden in de vorm van turf;

d. *de kwijnende zeilvaart*, waardoor kapiteins, reders en scheepsbouwers, vooral na 1860, hun kapitaal en ondernemingsgeest in dienst van de jonge industrie stelden.

Toch moest ook de stoot van buiten de Veenkoloniën worden gegeven. De Amsterdamer J. A. Boon stichtte de eerste fabriek binnen dit gebied. Koning Willem II heeft deze poging gesteund, doch de moeilijkheden waren vele, zodat bij de dood van den fabrikant in 1842 het bedrijf, na een tweejarig bestaan, eveneens zijn einde vond.

²⁾ H. C. Van Hall: „Bijdrage tot de statistiek van den landbouw in de Provincie Groningen”.

De grondlegger der industrie, W. A. Scholten, begon echter ook nog buiten het latere centrum, nl. in Tonden (gem. Loenen), en later stichtte hij een fabriek voor verf, aardappelmeel en sago in Warnsveld (Gelderland). Brand was aanleiding tot verplaatsing van dit bedrijf naar Groningen. Daar het veenwater der Veenkoloniën niet geschikt werd geacht, bouwde Scholten zijn fabriek weer op aan het Foxholstermeer (1841). Het benodigde bedrijfskapitaal had hij door lenen bij elkaar weten te brengen: met een bedrag van f 5.400 is de latere grootindustriële zijn bedrijf in de provincie Groningen aangevangen. Door voortdurende geldnood was hij soms niet in staat zijn personeel het weekloon uit te betalen. De bedrijfsinstallatie werd gedreven door een oud paard; in de rosmolen werd per dag 75 hl aardappelen vermalen. Eerst in 1850 deed de stoommachine zijn intrede in Scholten's fabriek.

Typerend voor de voordelen van de ligging midden in het productiegebied der grondstof is wel de overbrenging van een Belgische fabriek uit Mechelen naar de Nederlandse Veenkoloniën. Dit was echter niet de enige concurrent, waarmede Scholten rekening zou moeten houden: in de jaren 1860—1880 werden in dit gebied 18 aardappelmeelfabrieken gesticht; waarvan 11 in de gemeente Veendam waren gevestigd. Het ligt niet in de bedoeling in dit artikel de ontwikkeling van al deze bedrijven na te gaan. Wij willen nog slechts opmerken, dat ook buiten de Veenkoloniën pogingen zijn gedaan om aardappelmeelfabrieken te stichten. In 1880 werd in Dronrijp, dus dicht bij het aardappelgebied van Het Bilt, een fabriek opgericht. Dit gebied is echter om technische redenen meer geschikt voor *consumptie-aardappelen*.

Zoals Kok in zijn „Beschrijving van de aardappelcultuur in Nederland”³⁾ opmerkt, is de geweldige ontwikkeling der industrie te danken aan: „het aanvankelijk succes der eerste ondernemers en de kwijning der zeevaart” (zoals hierboven reeds werd opgemerkt).

Als oorzaak voor de opeenhoping van bedrijven binnen de gemeente Veendam noemt Minderhoud⁴⁾ de achteruitgang van de zeevaart (zie hierboven onder d.). Keuning⁵⁾ is het hiermee niet geheel eens. Hij constateert, dat nog in 1890 de scheepsbouw en de aardappelmeelindustrie naast elkaar en gelijktijdig in Veendam aanwezig zijn. Dit sluit echter deelneming in de jonge industrie uit scheepsbouwers- en scheepvaartkringen niet uit, maar men hoede zich voor overdrijving. Ook anderen, bijv. landbouwers, hadden belangstelling in die richting. Concentratie van vrijgekomen (niet omvangrijk) kapitaal in Veendam gaf mede aanleiding tot concentratie van de aardappelmeelindustrie in deze Veenkolonie. Daarnaast noemt Keuning nog als een factor van belang, dat in die tijd het zwaartepunt van de Veenkoloniën nog geheel in Veendam en omgeving lag: het veenkoloniale gebied was nog veel beperkter in omvang, de afgraving was nog niet zo ver gevorderd als thans het geval is.

Ontstaan van coöperatieve fabrieken.

Zoals hierboven reeds terloops werd opgemerkt, is, door het gebruik van kunstmest, de met aardappelen bebouwde oppervlakte in de Veenkoloniën sterk uitgebreid (omstreeks 1880). Hierdoor en door de teelt van meer opbrengende aardappelrassen bestond ook de mogelijkheid de capaciteit van de aardappelmeelindustrie weer uit te breiden. De landbouwcrisis van 1880 en volgende jaren zal de fabrikanten tot voorzichtig optreden hebben genoopt; de snelle groei der industrie is in die jaren in ieder geval gestuit.

Intussen moge het belang van de aardappelmeelindustrie blijken uit een passage, ontleend aan een verslag van de Landbouwcommissie 1886: „De veenkoloniale

landbouwer zou het allerliefst, wanneer dit nl. gevoeglijk kon geschieden, al zijn grond gebruiken voor akkerbouw, en dan al zijn akkers bepoten met aardappelen, want dit zou voor hem de voordeeligste bouw zijn.” In werkelijkheid werd ongeveer de helft der gronden voor de aardappelteelt gebruikt, terwijl de rest werd aangewend voor de verbouw van rogge en haver en voor het houden van wat vee. „De geldelijke opbrengst van de aardappelen besliste over de bedrijfsresultaten van bijna alle veenkoloniale boeren”, constateert Minderhoud⁶⁾ met recht.

De verhouding boeren—fabrikanten is ook hier, evenals in de strocartonindustrie, niet steeds de juiste geweest⁷⁾. Hadden de boeren belang bij zo hoog mogelijke aardappelprijzen, de fabrikanten streefden er naar deze zo laag mogelijk te doen zijn. De laatsten stelden voor de aardappelen, die eerst in de herfst van het land komen, reeds in December of Januari daaraan voorafgaande zgn. voorlooprijzen vast. Daarmede gingen dan de commissie-naires der fabrieken de boer op om aardappelen te kopen voor de komende campagne. De fabrikanten konden dan op deze van te voren vastgestelde prijzen reeds dadelijk een min of meer juiste basis voor de prijs van het meel aannemen. Voor den landbouwer bood dit systeem het voordeel, dat een deel van zijn risico werd uitgeschakeld. Ook was het nu voor hem mogelijk meer of minder aardappelen uit te poten, naarmate de stand der prijzen hem meer of minder voordeel zou brengen. Bij hoge voorlooprijzen werd de met aardappelen te betelen oppervlakte uitgebreid en omgekeerd. Maar hoge voorlooprijzen impliceerden vrijwel altijd lage nakooprijzen. De boeren waren immers sterk aan de fabrikanten gebonden door de onhoudbaarheid van hun product; tenslotte moesten zij de rest van hun oogst, die niet bij voorloop van de hand was gedaan, wel aan de fabrikanten verkopen tegen de door dezen vastgestelde nakooprijzen, al waren deze nog zo laag! Dat dit systeem van voor- en nakooprijzen ontevredenheid heeft gewekt is dan ook niet te verwonderen.

De moeilijkheden werden echter nog toegespitst toen de fabrikanten zich aaneen gingen sluiten. De eerste poging in 1890 is niet geheel geslaagd, daar niet alle fabrikanten medewerkten. In 1897 kwam echter onder leiding van Scholten een bond, „Eureka” genaamd, tot stand, welke wel alle fabrikanten omvatte. Zij zou, zoals wij nog zullen zien, mede aanleiding worden tot een wending in de organisatie der aardappelmeelindustrie.

De landbouwcrisis van 1880 had de graanprijzen zo sterk doen dalen, dat de veenkoloniale landbouw in die jaren dreef op de aardappelteelt. (Zie de eerder genoemde opmerking van de Landbouwcommissie 1886. Echter ook de aardappelprijzen waren aan een scherpe daling onderhevig. Lage aardappelprijzen, vrees voor combinatie der fabrikanten, met als gevolg uniforme aankooprijzen voor aardappelen en het systeem der lage nakooprijzen, die op de landbouwers een sterke druk uitoefenden, vormden de aanleiding tot de coöperatiebeweging op dit gebied. Eerst heeft men nog gedacht aan de stichting van zgn. groenmeelfabrieken, zoals Duitsland deze kende. In dergelijke bedrijven zou nat meel geproduceerd kunnen worden, dat langer houdbaar is dan de aardappelen: zij zouden de boeren dus reeds minder afhankelijk van de fabrikanten maken. In het algemeen konden de boeren zich echter niet met deze halve oplossing verenigen, zij stapten over de moeilijkheden heen en stichtten de eerste coöperatieve aardappelmeelfabriek, „De Eersteling”, in Borgercompagnie. De grote landbouwcrisis maande echter tot voorzichtigheid, de fabriek kwam dan ook eerst in 1898 tot stand. In datzelfde jaar werden nog 2 boerenfabrieken gebouwd, waarop een snelle ontwikkeling van de coöperatie is gevolgd. Immers, de veenkoloniale grond biedt slechts weinig mogelijkheden en daardoor

¹⁾ Verslagen en Mededeelingen van de Directie van den Landbouw 1910, No. 3.

²⁾ Dr. Ir. G. Minderhoud: „Ontwikkeling en beteekenis der landbouwindustrie in Groningen”.

³⁾ Dr. H. J. Keuning: „De Groninger Veenkoloniën”.

⁴⁾ Dr. Ir. G. Minderhoud: „Landbouwcoöperatie in Nederland”.

⁵⁾ Zie J. J. Drenth: „De strocartonindustrie in Nederland”, in „E.-S.B.” van 10 Juni 1942.

heeft juist de coöperatie een grote bestaansmogelijkheid, mits de capaciteit ten volle door de leden wordt gedekt. Voorwaarde is dan echter de vestiging der bedrijven te midden van de productiegebieden van de grondstof.

Minderhoud meent, dat het slagen van de coöperatieve fabrieken te danken is aan de conservatieve politiek om niet eerder de aardappelprijzen uit te betalen, dan wanneer de gelden der meelverkoop waren ontvangen. Wij menen echter, dat de oplopende meelmarkt in die jaren van minstens evenveel belang is geweest. Daarnaast kunnen nog als gunstige factoren worden genoemd de toenemende behoefte aan aardappelmee in de textielindustrie, terwijl de domheden, door de fabrikanten begaan, den coöperatoren tot lering strekten.

Een felle strijd ontbrandde tussen coöperatieve en particuliere industrie, die in slechts enkele jaren werd gewonnen door de eerste. In 1911 waren 11 coöperatieve fabrieken tot stand gekomen, die toen reeds meer aardappelen verwerkten dan de gezamenlijke particuliere industrie. In de campagne 1912—1913 heeft de laatste nog weer eens meer verwerkt; dit was echter een gevolg van de overvloedige oogst, waardoor de coöperaties de aardappelen van hun leden niet geheel konden opnemen en deze het overschot aan andere fabrieken mochten verkopen. In 1914 verwerkten 20 coöperatieve fabrieken 2 maal de hoeveelheid van de particuliere industrie. De moeilijkheden, door de oorlog ontstaan, hebben een verdere snelle uitbreiding in de gehele industrie verhindert.

Interne organisatie van de coöperatieve industrie.

Reeds bij de stichting van de eerste coöperatieve aardappelmeeffabrieken zagen de landbouwers in, dat een gezonde financiële basis voor hun fabrieken van het grootste belang zou zijn, opdat zij sterk konden staan tegenover de particuliere industrie, welke, zoals vanzelf sprak, de strijd met de boeren zou aanbinden. Men probeerde daarom, zonder aantrekking van vreemd kapitaal, de inrichting van de fabrieken tot stand te brengen, wat door de zeer grote bedragen, die daarmee gemoeid zijn, echter niet gelukte. „De Eersteling” kon de leden slechts de helft van het stichtingskapitaal doen bijbrengen. In vergelijking met de toestand in de coöperatieve zuivelindustrie was dit al een belangrijke verbetering: daar werd nl. vaak het *gehele* stichtingskapitaal geleend.

Aandelen van f 100 werden uitgegeven, waarop een leveringsplicht rustte van 200 hl aardappelen per aandeel. Deze leveringsplicht is met boetebeding in alle statuten opgenomen. De fabrieken waren dan verzekerd van een bepaald jaarlijks kwantum grondstof en de boeren konden na een slecht jaar hun productie niet willekeurig gaan inkrimpen. Indien de capaciteit van een fabriek groter was dan het door haar leden te leveren kwantum aardappelen, werd in de statuten de mogelijkheid geopend, dat de landbouwers het meerdere van hun oogst tegen een zeker maalloon konden doen vermalen. Ook niet-leden konden hiervan gebruik maken, echter tegen een hoger maalloon dan den leden werd berekend.

Op de aandelen, die, door hun laag nominaalbedrag, ook den kleinen boer tot deelneming in staat stelden, werd een jaarlijkse vaste rente uitbetaald. Hierdoor hebben deze aandelen een obligatiekarakter gekregen en werd de aantrekkelijkheid tot deelneming in de nieuwe coöperatie door verkleining van het risico voor den minder kapitaalkrachtigen landbouwer groter.

De hoofdelijke aansprakelijkheid der leden waarborgde de jonge coöperatieve verenigingen een ruim en goedkoop crediet, hetgeen hun zeker ten goede is gekomen. Een belangrijk eigen kapitaal zal eveneens een factor van belang zijn geweest voor het verkrijgen van gemakkelijke credietvoorwaarden.

Afschrijving en reservering hebben bij vele fabrieken dikwijls te wensen overgelaten. Men was er over het alge-

meen op uit een zo hoog mogelijke prijs aan de leden uit te betalen voor de door hen geleverde aardappelen. Reserves voor eventuele crisisjaren werden niet gekweekt, het nut van afschrijving werd niet voldoende ingezien. Dit heeft omstreeks 1920 tot reorganisatie van vele fabrieken geleid, waarna een voorzichtiger financiële politiek werd gevoerd.

Een bijzonderheid in de coöperatieve aardappelmeeindustrie was, dat sommige bedrijven als N.V. werden opgericht, doch op coöperatieve grondslag werkzaam waren. De aandeelhouders hadden ook de leveringsplicht en de levering van aardappelen werd op coöperatieve basis aan hen uitbetaald, ook, evenals in de zuiver coöperatieve industrie, eerst nadat het meel was verkocht en de gelden daarvan waren ontvangen. De aandeelhouders van de N.V. zijn echter niet aansprakelijk voor de door de fabriek aangegane schulden. Teneinde voor de onderneming crediet te kunnen verkrijgen, tekenden de aandeelhouders veelal een acte van borgstelling, hier „verbandschrift” genaamd, waarbij zij zich hoofdelijk voor de schulden van de N.V. aansprakelijk stelden. Hierdoor werd de coöperatieve vorm, zij het langs een omweg, dicht benaderd. Deze vorm is bij enkele oude fabrieken blijven voortbestaan.

Samenwerking in particuliere en coöperatieve industrie.

In de particuliere industrie had men reeds in 1890 het nut van samenwerking ingezien. Toen kwam nl. de eerste fabrikantenbond tot stand, waarbij zich echter niet alle fabrieken hebben aangesloten. In 1896 stond deze bond op gespannen voet met de Veenkoloniale Landbouwbond, welke de aardappelen naar zetmeelgehalte wenste te zien betaald. Het was in deze tijd, dat de gedachte aan coöperatieve verwerking wakker werd, gelijk wij boven reeds hebben gezien.

In 1897, werd op initiatief van Scholten een nieuwe bond opgericht onder de naam „Vereenigde Nederlandse Aardappelmeeffabrikanten Eureka”, waarbij wel alle fabrikanten zich aansloten. „Eureka” had ten doel de onderlinge concurrentie uit te schakelen en uniforme aardappelprijzen vast te stellen. Dit heeft de boeren in beweging gebracht: reeds in 1898 kwamen 3 coöperatieve aardappelmeeffabrieken tot stand!

Ook de boerenfabrieken (coöperatieve fabrieken) hebben de mogelijkheden, die onderlinge samenwerking bood, spoedig ingezien. In 1905 kwam tot stand de „Bond van Boerenaardappelmeeffabrikanten”, waarbij zich 8 van de toen bestaande 9 coöperaties direct aansloten, terwijl na enige jaren ook de buitenstaander toetrad.

Het doel was „elkaar zoveel mogelijk te steunen en voor te lichten bij het fabriceren van aardappelmee en verder bij alles wat bij het bedrijf behoort”. Veel werd onderling uitgewisseld, maar veel werd ook voor elkaar verzwegen. Nadat de hevigste strijd tegen de fabrikantenbond was geluwd, werden de coöperaties zelfs elkaars concurrenten door hun streven naar zo hoog mogelijke uitbetalingsprijzen voor de aardappelen aan het einde van het boekjaar. Te lage reservering is, zoals boven reeds werd opgemerkt, daarvan een gevolg geweest, evenals te geringe afschrijving.

Tijdens de oorlog van 1914 centraliseerde Duitsland de inkoop, wat een prikkel voor de Nederlandse exporteurs is geweest hun verkoop te centraliseren. Nadat het aardappelmee in 1915 werd gedistribueerd, kwam door regeringsingrijpen tot stand de „Vereeniging van Aardappelmeeffabrikanten”, die *alle* fabrieken omvatte, de particuliere zowel als de coöperatieve. In Veendam werd een consumentenbureau gesticht, via welk kantoor de gehele verkoop werd geleid. Hierdoor werd ook een goed inzicht in de buitenlandse meelmarkt verkregen, wat zonder het bestaan van het bureau niet mogelijk was geweest.

Na deze gedwongen samenwerking, welke in 1919 eindigde, bestonden de mogelijkheden om te komen tot

een vrijwillige gecentraliseerde verkoop van het meel. De „Bond van coöperatieve Aardappelmeelfabrikanten” zou het meel van de campagne 1919/1920 voor gemene rekening verkopen. Dit werd evenwel aanleiding tot haar opheffing in 1920.

Voorstanders van de gecentraliseerde verkoop hadden echter reeds in 1919 het initiatief genomen tot de oprichting van het „Coöp. Aardappelmeelverkoopbureau” („Avebe”), waarbij zich aanvankelijk 12 van de 20 fabrieken aansloten.

De situatie vóór 1940 was aldus, dat 13 coöperatieve fabrieken bij het Avebe waren aangesloten, terwijl 3 zich van deze aaneensluiting afzijdig hielden. Eveneens naast het Avebe stonden toen (Maart 1939) vier particuliere fabrieken, waaraan echter twee op coöperatieve basis werkzaam zijn (zie in dit verband de opmerking hierboven gemaakt).

Het doel van deze samenwerking op coöperatieve grondslag was niet alleen het verkopen van het door de leden geproduceerde meel, of het laten verwerken van aardappelmeel tot dextrine en andere derivaten, ofwel het (bij uitzondering) in- en verkopen van dergelijke producten, teneinde de marktpositie daardoor te beïnvloeden. Andere doelstellingen zijn het gezamenlijk optreden bij de aankoop van zakken en andere bedrijfsbenodigdheden; daarnaast treedt het Avebe op als tussenpersoon bij het sluiten van assurantiën, het verricht statistische werkzaamheden ten nutte van de leden en moedigt uitvindingen betreffende de aardappelmeelindustrie, zowel als het gebruik daarvan in de praktijk, aan. Verder dient het de belangen der industrie in het algemeen en die van haar leden in het bijzonder, door controle op de productie en de productiewijze, terwijl ook proefnemingen hiertoe tot haar werkzaamheden kunnen worden gerekend. Een dergelijke organisatie van samenwerkende bedrijven maakt het tenslotte mogelijk een deskundige naar het concurrerende buitenland te zenden, teneinde daar naar bepaalde toestanden een onderzoek in te stellen of om in vreemde landen de afzetmogelijkheden te onderzoeken. Zulk een uitzending heeft door het Avebe reeds plaats gehad naar Japan, om de lage meelexportprijzen in studie te nemen.

Wij menen deze samenwerking in de aardappelmeelindustrie hier met recht als kartel te mogen betitelen, ook al komt dit in de naam der organisatie niet tot uiting. Ook in de zin van het Kartelbesluit 1941 moet het Avebe als kartel worden aangeduid, immers, met „bepalingen ter regeling van de mededinging” worden bedoeld alle concurrentieregelingen (quoten, prijs, calculatie, verkoops- en betalingsregelingen, enz.), van wie deze ook afkomstig zijn⁷⁾.

De voor- en nadeelen van de kartellering zullen hier niet besproken worden, het zou ons te ver buiten het karakter van deze studie voeren. Wij willen er slechts op wijzen, dat bij het Avebe aangesloten fabrieken van deze samenwerking zeker voordeel kunnen hebben. Dat echter niet alle coöperatieve fabrieken tot het lidmaatschap zijn overgegaan zal wel hieruit moeten worden verklaard, dat deze geheel onafhankelijk wensen te blijven en misschien ook van mening zijn, dat zij zonder aansluiting nog boven de gemiddelde resultaten van het Avebe kunnen blijven.

De particuliere industrie, slechts uit vier fabrieken bestaande, staat thans geheel op zich zelf. Typerend is, dat juist zij, en niet de boerenfabrieken, de verwerking tot derivaten aan zich getrokken hebben. De ondernemingslust blijkt hier groter te zijn dan in de coöperatie. Tot het aanvaarden van meer risico dan strikt noodzakelijk is, vindt men den landbouwer niet spoedig bereid. Misschien is de situatie hier ook zo, dat de sterke groei van de productie-coöperatie in deze tak van industrie

⁷⁾ Dr. J. Meulink: „De plaats der kartels in het ordeningsstreven”.

de particuliere ondernemers als het ware heeft verjaagd van dit terrein en deze zich hebben teruggetrokken tot zelfvoorziening in de grondstof voor de derivatenfabricage. Deze concentratie van bedrijven, die voorheen de productie van twee of drie producten verzorgden, tot één gebied heeft niet alleen het karakter dezer ondernemingen veranderd, het researchwerk heeft daardoor aan betekenis gewonnen. De resultaten daarvan zullen in een volgend artikel nog worden aangehaald, hoewel ook daar slechts met een aanduiding zal moeten worden volstaan.

Ook de aardappelmeelindustrie is na 1940, in het kader van de organisatie van het bedrijfsleven, georganiseerd tot een groep, waarbij alle ondernemers zich moesten aansluiten. Wellicht ware het te wensen geweest, gezien de resultaten van vele bedrijven in het laatste decennium, dat men reeds vóór het uitbreken van de oorlog tot een doeltreffende organisatie van de productie was gekomen, die alle ondernemingen had omvat.

J. J. DRENTH.

OVERHEIDSMATREGELEN OP OP ECONOMISCH GEBIED.

HANDEL EN NIJVERHEID.

Arbeidszaken. Verbod tot het in dienst hebben van bepaalde personen; steunregeling voor achtergebleven gezinnen van buitenslands werkende arbeiders; regeling inzake arbeidscontractanten en het ziekenfondsbesluit; vaststelling van tariefloon voor het roeien van aardappelen; vacantieregeling voor de arbeiders werkzaam in de metaalnijverheid; instelling van een zgn. leerlingstelsel voor de kleermakerij, het steenhoudersbedrijf en de bontwerkerij; loonregeling voor oogstcolonnen; verordening inzake verlenging en wijziging van arbeidstijden; nadere regeling van den kinderbijslag en sociale verzekering; wijziging van de overwerkbeschikking; beschikking inzake vacantieloon in verband met verlengden arbeidstijd; mededeelingen inzake vrijstelling van den arbeidsinzet door bemiddeling der bedrijfsorganisaties, alsmede inzake tewerkstelling van vrouwelijke arbeidskrachten; nadere besluiten met betrekking tot de ziekenfondsregelingen; loon- en tariefregeling voor het dorschbedrijf en het vlakknopbreken; vaststelling van loonen en andere arbeidsvoorwaarden voor het bloemisterijbedrijf te Aalsmeer. (E.V. Nos. 19, 21, 22, 23, 24, 25 en 26; blz. 513, 524, 527, 572, 579, 608, 620, 629, 643, 655, 674, 686, 688 en 714).

Druk- en stencilwerk. Nadere regeling inzake goedkeuring van druk- en stencilwerk. (E.V. Nos. 21 en 25; blz. 572 en 675).

Handel. Afkondiging van een definitieve distributieregeling voor vlakglas. Beperkende bepalingen inzake den handel in ongebruikte machines voor den landbouw. Regelingen aangaande den handel in meststoffen. Instelling van een goud- en zilverregister voor de industrie en den handel in deze goederen. Bekendmaking betreffende verplichte verkoop van schrijfmachines op vergunningen. Mededeeling inzake concentratie in den melkhandel. Distributieregeling voor methaangas. Koopverbod voor leder. Nader besluit inzake het verlenen van koopvergunningen voor stroovezelplaten. Verordening inzake den groothandel in zaaizaad. Bepalingen inzake het verhandelen van fruit en fruitproducten. (E.V. Nos. 19, 20, 22, 23, 24 en 25; blz. 513, 541, 548, 549, 602, 603, 620, 649 en 678).

Industrie. Besluit inzake het voorhânden hebben van oliepersen en oliewringers. Vervaardigingsverbod ten aanzien van elektrische lampen, gestelsluitingsschakelaars, transformatoren en diverse electrotechnische artikelen, zaklantaarnonderdeelen, draai- en wisselstroommotoren. Voorschriften inzake materiaalkeuze. Toepassingsverbod voor non-ferrometalen in de electrotechniek. Voorschriften

inzake afvalmateriaal van zinklegeringen, het afleveren van kabelgarnituur, het gebruik van lak-(emaille)-draad, het gebruik van aanzet toestellen voor electromotoren, het gebruik van zink en -legeringen voor de vervaardiging van sier- en kunstvoorwerpen, aflevering van hoefbeslag. (E.V. Nos. 20, 21, 22, 23, 25 en 26; blz. 545, 527, 598, 621, 678 en 699).

In- en uitvoer. Regeling van het handelsverkeer Nederland—Denemarken. (E.V. No. 26; blz. 699).

Kleine zelfstandigen. Mededeeling inzake steunverleening aan kleine zelfstandigen. (E.V. No. 22; blz. 596).

Normalisatie. Reorganisatie van de Hoofdkommissie voor de normalisatie in Nederland. (E.V. No. 20; blz. 540).

Organisatie bedrijfsleven. Reorganisatie van de vakgroep „Detailhandel in visch, wild en gevogelte”. Wijziging der instellingsbeschikking van de vakgroep „Groothandel in electro-technische producten”. Instelling van een sectie „Commissionnaires in pootaardappelen” als onderdeel van de ondervakgroep groothandel voor dit artikel, alsmede van een aantal secties bij de vakgroep „Groothandel in melkproducten”. Wijziging der organisatiebeschikking ten aanzien van den handel in koffie. Regeling van de organisatie van het verzekeringsbedrijf. Reorganisatie van de vakgroep „Groothandel in huishoudelijk glas, porcelein en aardewerk”. Instelling van de vakgroep „Tusschenpersonen in zetmeel”. (E.V. Nos. 19, 20, 22, 23, 24 en 25; blz. 518, 548, 602, 628, 648 en 681).

Prijzeregelingen. Nadere besluiten van den Gemachtigde voor de Prijzen met betrekking tot de mogelijkheid van vaststelling van groepsprizen, prijsvoorschriften voor speelgoederen, houten huishoudelijke artikelen, sigaren en sigaretten, calculatievoorschriften inzake trijp, nadere prijsregeling in het goederenverkeer met Duitsland, prijsvoorschrift ten aanzien van kleine aannemingen, resp. klantenwerk in het bouwbedrijf, wijziging der calculatiebeschikking voor inslagpoolartikelen, prijsvoorschriften voor kerftabak, statiegeld flesschen, kruiken en potten, maximum-prijzen voor planten en snijbloemen, wijzigingen en aanvullingen van het beurtvaarttarief, wijziging van calculatieschema's textielproducten, prijsvoorschriften voor sigaren en voor surrogaten voor tabaksproducten, intrekking der prijzenbeschikking 1941 gras- en klavermeel, prijsvoorschrift 1943 verzekeringspremiën, -bijdragen en -tarieven, alsmede ten aanzien van het goederenvervoer op den Rijn naar en van Zwitserland, vaststelling van maximum-prijzen voor aardappelmeel, prijsverordeningen inzake bladzink, bleekwater en weipap, wijziging meel- en bloemprijzenbeschikking t. a. v. de verpakking, administratievoorschriften t. a. v. bepaalde textielproducten, maximum-prijzen voor rietmatten en rietbalen, prijsvoorschrift voor buigzame houten schoenzolen, alsmede voor houten sandalen en sandaalzolen, wijziging prijzenbeschikking schoenen no. I, tariefbeschikking binnenlandsche sleepvaart 1943, prijsverordeningen met betrekking tot kleinhandelsprizen voor vaste brandstoffen, mat- en stukadoorsriet en rood- en wit klaverzaad, wijziging prijsverordening 1942 vleesch, vleeschwaren en slachtafval, administratievoorschriften voor handelaren in bloemen en potplanten, tariefbeschikking voor de internationale binnenscheepvaart. (E.V. Nos. 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25 en 26; blz. 513, 516, 518, 545, 546, 549, 555, 572, 577, 578, 599, 603, 622, 624, 646, 649, 678, 685, 701, 704, 705 en 710).

Schade. Regeling inzake afwikkeling van bezettingschaden. (E.V. No. 19; blz. 513).

Steunverleening stilgelegde bedrijven. Goedkeuring van de onderlinge heffings- en steunregelingen van de ledere- en lederverwerkende industrie, de bouw-aardewerk-, huishoudelijk aardewerk- en porceleinindustrie, de scheepsbouw. Publicatie van nadere richtlijnen inzake steunverleening aan stilgelegde bedrijven. Uitvoeringsbesluit ten aanzien van steunverleening aan gesloten bedrijven

in ambacht en detailhandel. (E.V. Nos. 19, 21, 23 en 25; blz. 515, 571, 620 en 686).

Tabak. Afkondiging van een nieuwe regeling voor het verwerken en verhandelen van amateurstabak. (E.V. Nos. 20 en 23; blz. 556 en 624).

Textiel. Afkondiging van de textieldistributiebeschikking 1943 I. (E.V. No. 21; blz. 574).

IJzer en staal. Wijziging in de regeling van de ijzer- en staalvoorziening voor de Nederlandsche behoefte. (E.V. Nos. 20 en 21; blz. 541 en 569).

LANDBOUW EN VOEDSELVOORZIENING.

Bloemkwekerij. Besluit inzake heffingen bij in- en uitvoer van sierteeltproducten. Voorschriften voor den bloembollenexport 1943. Regeling van den afzet van gladiolenknollen. (E.V. Nos. 20, 25 en 26; blz. 549, 681 en 714).

Bosschen. Nadere regeling van het staatstoezicht op de bosschen. (E.V. No. 21; blz. 581).

Grondkamers. Goedkeuring van de tarieven voor de grondkamer voor Limburg. (E.V. Nos. 20 en 22; blz. 556 en 608).

Vee. Afkondiging der geiten- en schapenverordening 1943. Tijdelijke sluiting der schapenmarkten. Hernieuwde vaststelling van het zgn. bedrijfsmaximum voor rundvee. Berichten inzake het houden en vervoeren van geiten, den handel in stamboekschapen en de mogelijkheid van een vroegden afroep voor zgn. contractrunderen. Reorganisatie van den groothandel in rundvee. Regeling van den aanslag en het vervoer van lammeren. (E.V. Nos. 20, 22, 23 en 26; blz. 556, 557, 608, 632, 704 en 714).

Visscherijproducten. Besluit aangaande het verwerken van garnalen. Vaststelling der voorwaarden voor aan- en verkoop van garnalen. (E.V. Nos. 25 en 26; blz. 678 en 704).

Voedselvoorziening. Verbod inzake bereiding van boneloos gebak. Wijziging van het algemeen reglement organi-

MAANDCIJFERS.

GECOMBINEERDE MAANDSTAAT VAN DE VIER NEDERLANDSCHE GROOTE BANKEN EN VAN HET NEDERLANDSCHE BEDRIJF DER NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ.

(In miljoenen guldens)	Nederl. Banken		Nederl. Banken en Ned. Handel-Mij.	
	31 Oct. 1943	30 Nov. 1943	31 Oct. 1943	30 Nov. 1943
Activa:				
Kas, kassiers en daggeldleeningen	307	260	344	302
Ned. schatkistpapier	913	998	1090	1179
	1220	1258	1434	1481
Ander overheidspapier	21	23	25	26
Wissels	2	1	8	7
Bankiers in binnen- en buitenland	69	69	91	91
Prolong. en voorsch. op effecten	49	39	63	51
	141	132	187	175
Debiteuren	132	125	168	161
Effecten en syndicaten	16	12	27	21
Deelnemingen (incl. voorschotten)	11	12	23	24
	159	149	218	206
Gebouwen	14	14	17	17
Diverse reken. (incl. overl. posten)	1	1	1	1
Belegde bestemmingsreserven	1	1	1	1
Effecten leendepôt	13	13	13	13
	1549	1568	1871	1894
Passiva:				
Crediteuren	1128	1148	1358	1382
Wissels	—	—	—	—
Deposito's op termijn	120	125	150	155
Kassiers en genom. daggeldleeningen	—	—	—	—
Diverse rekeningen	44	38	55	49
Bestemmingsreserven	1	1	1	1
Effecten leendepôt	13	13	13	13
	1306	1325	1577	1600
Aandeelenkapitaal	170	170	210	210
Reserve	73	73	84	84
	1549	1568	1871	1894

Aan de lezers van de „Economisch-Statistische Berichten”.

Betr.: compensatieregeling.

Bij de omzetting van het weekblad „Economisch-Statistische Berichten” in een maandblad is in een bijlage bij de „E.-S.B.” no. 1419, d.d. 31 Maart 1943, aan de lezers medegedeeld, dat het Nederlandsch Economisch Instituut ernaar zou streven compensaties te zoeken tegenover de wegvallende prestaties. Daarbij werd met name genoemd de verlenging van den geldigheidstermijn der abonnementsgelden. Sedertdien heeft de situatie zich echter tot onze vreugde gewijzigd, zoodat met ingang van 1 September ons blad wederom werd omgezet in een 2-wekelijksch blad, terwijl 1 November wederom toestemming tot het wekelijks verschijnen werd ontvangen.

In verband hiermede lijkt het ons juister thans het vaststellen der compensatieregeling niet langer uit te stellen.

Het papier, waarop de „Economisch-Statistische Berichten” sedert 10 Maart zijn verschenen, is aanzienlijk minder van kwaliteit dan dat der voorafgaande nummers en is op den duur niet houdbaar. Voor een blad als de „E.-S.B.”, dat sterk een documentair karakter draagt, heeft dit ernstige nadeelen. Deze nadeelen verdienen des te meer overweging, doordat, door de verhooving van de verschijningsfrequentie, het aantal nummers, waarvoor dit geldt, aanzienlijk is toegenomen.

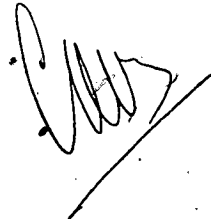
In verband daarmede heeft de redactie, mede in antwoord op een suggestie uit den kring der lezers, besloten liever dan een kwantitatieve een kwalitatieve compensatie te bieden. Deze compensatie zal hieruit bestaan, dat aan de lezers het gedeelte van den jaargang 1943 van 10 Maart af — waarvan het zetsel daartoe expres is vastgelegd, — zal worden nageleverd voor de reeds voldane betalingen op een goed houdbare papiersoort, zoodra deze weer verkrijgbaar zal zijn. Deze regeling is door den Gemachtigde voor de Prijzen goedgekeurd.

Met het oog hierop verzoeken wij den lezers, die van dit voorstel gebruik willen maken, onderstaande strook in te vullen en te zenden aan de administratie der „Economisch-Statistische Berichten”, Nieuwe Binnenweg 175a, Rotterdam-C., en bovendien het gedeelte van den jaargang 1943 vóór 10 Maart, dat nog op behoorlijk papier is verschenen, te bewaren.

Wij hopen, dat de lezers der „E.-S.B.” deze compensatie, welke zoo nauw mogelijk aansluit op het karakter van het blad, zullen kunnen waardeeren.

Rotterdam, 15 December 1943.

Redacteur-Secretaris

Aan de administratie der „Economisch-Statistische Berichten”,
Nieuwe Binnenweg 175a, Rotterdam-C.

Ondergeteekende,

Adres:

verklaart hiermede prijs te stellen op gratis nalevering van de sedert 10 Maart 1943 verschenen nummers der „E.-S.B.” op goed houdbaar papier, conform het compensatie-aanbod d.d. 15 December 1943.

saties voedselvoorziening. (E.V. No. 19, 20 en 25; blz. 516, 541 en 674).

Zaden. Besluit inzake niet te veld gekeurd zaaizaad. Verordening betreffende in- en uitvoerheffingen op tuinbouwzaden. Vaststelling van teelprijzen voor tuinbouwzaden oogst 1943. (E.V. Nos. 19 en 22; blz. 518, 603 en 608).

Zuivel. Regeling inzake uitschakeling van zelfsluitende melkveehouders. De voorschriften inzake bestemming van de melk zijn door het bedrijfchap voor zuivel van de zuivelcentrale overgenomen. Besluit inzake aflevering van 40 + en volvette kaas. (E.V. Nos. 24 en 26; blz. 656 en 704).

STATISTIEKEN.

GEZAMENLIJKE STATEN VAN DE NATIONALE BANK VAN
BELGIË EN VAN DE EMISSIEBANK TE BRUSSEL.
(in mill. Francs)

Data	Goud, specie, deviezen en Reichskreditkassen	Crediet a. h. particuliere bedrijfsleven	Crediet a. d. Staat en openbare lichamen	Overheidsfondsen	Circulatie	Postcheque-ambt	Rekening-Courant
25 Nov. '43	75.327	898	16.031	2.142	81.448	6.847	5.297
18 " '43	74.877	845	16.306	2.050	81.393	6.893	4.985
11 " '43	74.367	847	17.354	2.091	81.528	6.900	5.330
4 " '43	74.084	845	17.228	2.093	81.285	5.098	5.617
28 Oct. '43	73.589	963	17.516	2.108	80.674	7.076	6.868
8 Mei '40	23.609	5.394	695	1.480	29.806	—	990

DE NEDERLANDSCHE BANK.

(Voornaamste posten in duizenden guldens)

Data	Munt, Muntmateriaal en deviezen ¹⁾	Binnent. wissels openmarktpapier, beleeningen, voorschotten a/h. Rijk en diverse rekeningen ¹⁾	Totaal activa	Totaal opeischb. schulden
13 Dec. '43	4.050.895	142.211	4.265.460	4.124.821
6 " '43	4.011.977	152.957	4.237.278	4.098.791
29 Nov. '43	4.006.209	143.008	4.221.293	4.083.864
22 " '43	3.973.240	147.306	4.192.622	4.056.750
15 " '43	2.930.009	147.169	4.149.300	4.037.929
8 " '43	3.882.926	143.719	4.098.779	3.987.570
1 " '43	3.842.754	156.802	4.071.792	3.246.891
6 Mei '40	1.173.319	248.256	1.474.306	1.424.016

Data	Bankbiljetten in omloop	Saldi in R/C	Bankassig-natiën en diverse rekeningen	Saldo Rijk R/C (D/C)	Schakist-papier rechtstr. ondergebracht
13 Dec. '43	3.383.718	741.015	71.753	C. 120.239	—
6 " '43	3.360.879	737.861	69.575	C. 135.963	—
29 Nov. '43	3.325.768	758.017	68.568	C. 115.527	—
22 Nov. '43	3.270.955	784.734	68.994	C. 95.998	—
15 " '43	3.239.518	798.340	42.505	C. 131.890	—
8 " '43	3.218.076	769.449	42.341	C. 98.340	—
1 " '43	3.204.593	755.989	42.298	C. 88.341	—
6 Mei '40	1.158.613	255.174	10.230	C. 22.962	—

¹⁾ Ingevolge de verordening 58/1943 (d.d. 26 Juni) zijn de posten „Correspondenten in het buitenland” en „Buitenlandsche betaalmiddelen (excl. pasmunt)”, voorheen begrepen in de „Diverse rekeningen”, vanaf 5 Juli opgenomen onder de buitenlandsche portefeulle, in onzen staat samengevat als „deviezen”.

Alfabetische Index Overheidsmaatregelen op economisch gebied

(Zie voor den alfabetischen index Overheidsmaatregelen in 1942 het Jaarregister 1942, laatste bladzijde)

	Blz.		Blz.		Blz.
Aangifte van waarden	110	Hout e. d.	344	Schape	110
Advertenties	69, 344	Industrie 12, 25, 26, 40, 54, 69, 110, 124,	344	Sierteelt	12, 83
Arbeidszaken 25, 158, 195, 258, 344, 359, 402		158, 195, 258, 344, 360, 401	401	Sleepvaart	110, 124
Bankbiljetten	258, 345	Jacht	380	Sperlijden	26
Bankwezen	345, 375	Kartels	159, 344	Steuverleening stilgelegde bedrijven 26, 40,	
Bedrijven	258	Kleine zelfstaudigen	402	195, 345, 360, 402	
Belastingzaken	12, 345, 375	Landbouw 26, 40, 83, 110, 124, 159, 173,	345, 360	Surrogaten	361
Betalingsverkeer m. h. buitenland	12	Landstand	110	Tabak	124, 402
Binnenvaart	110, 124, 345, 375	Logiesgelegenheid	124, 173	Textiel	69, 173, 360, 402
Blauwmaanzaadkaf	54	Loonbelasting	54	Tuinbouw	110, 124, 361
Bloemkweekerij	345, 360, 402	Losdagen	54	Vee 26, 110, 124, 159, 258, 345, 361, 402	
Boekhouding	158	Motorbrandstof	54	Veevoeder	361
Boschen	360, 402	De Nederlandsche Bank	375	Vennootschapsbelasting	54
Bouwnijverheid	69	Normalisatie	402	Verbeurdverklaarde voorwerpen	26
Buitenlandsche handel 25, 82, 110, 124, 158,	402	Oliën	40, 344	Vervoer	83, 110, 173, 345, 375
Chemische producten	25	Omzetbelasting 12, 54, 124, 345, 375	375	Verzekering	83, 110
Circulatie	375	Ondernemingsbelasting	159	Vestigingswet Kleinbedrijf	345, 360
Coöperatie	12	Organisatie bedrijfsleven 12, 25, 172, 195,	344, 360, 402	Visscherij	124, 159, 402
Druk- en stencilwerk	401	Pach*	110, 258	Vleesch	124
Economische rechtspraak	25, 360	Papier	344, 360	Voedselvoorziening 26, 159, 173, 258, 403	
Effecten	124, 345, 375	Pluimvee	40, 124, 173, 345	Voorraden	258
Evacuatie	158	Prijsoprijvings- en hamsterwet 1939	360	Vordering	26
Fruut	110	Prijsregelingen 12, 26, 40, 54, 83, 110, 124,	159, 195, 258, 344, 360, 402	Waardepapieren	124
Groenten	110	Reclame	360	IJzer en staal	402
Grond	39, 360, 401	Rijnvaart	110	Zaden 26, 110, 173, 345, 361, 403	
Handel 12, 25, 39, 82, 110, 195, 258, 344,	360, 402	Schade	402	Zuivel 12, 110, 124, 159, 345, 361, 403	
Hotels, enz.	39				

KONINKLIJKE NEDERLANDSCHE BOEKDRUKKERIJ H. A. M. ROELANTS — SCHIEDAM

Onze speciale afdeling: drukwerk voor controle en administratie, levert alle voorkomend drukwerk op dit gebied concurrerend, snel en accuraat. Uitgifte-apparaten in groote verscheidenheid van werkwijze en capaciteit naar de behoeften van elk bedrijf. Onze terzake-kundige staf is te allen tijde voor gratis advies te Uwer beschikking.

Tel. 69300
(3 lijnen)

Een Analyse van de Arbeidsproducti- viteit in Nederland

door

Dr. Ir. F. J. G. VAN DER SCHALK

24ste Publicatie van het
Nederlandsch Econo-
misch Instituut

PRIJS f 2.60*

(Prijs voor donateurs en leden van het N.E.I. f 1.85; bestellen bij het N. E. I.)

Verkrijgbaar in den boekhandel

Uitgave: **De Erven**

F. BOHN N.V. - Haarlem

De Scheepsbouwnijverheid in Nederland

door **Ir. J. W. Bonebakker**

Publicatie no. 16 van het Nederlandsch Economisch Instituut

Prijs f 1.55*

Donateurs en leden **f 1.10**; bestellen bij het N. E. I.

Verkrijgbaar in den boekhandel

Uitgave van De Erven F. Bohn N.V. - Haarlem

DE TWENTSCHE BANK N.V.

MAANDSTAAT OP 30 NOVEMBER 1943

Kas, Kassiers en Daggeldleeningen	f 62.537.106,57	Kapitaal	f 40.000.000,—
Nederlandsch Schatkistpapier	„ 293.100.000,—	Reserve	„ 11.200.000,—
Ander Overheidspapier	„ 5.241.210,56	Bouwreserve	„ 1.500.000,—
Wissels	„ 13.656,91	Deposito's op Termijn	„ 52.967.223,94
Bankiers in Binnen- en Buitenland	„ 13.458.269,36	Crediteuren	„ 303.723.849,03
Effecten en Syndkaten	„ 948.896,35	Overlopende Saldi en Andere Rekeningen	„ 7.739.264,73
Prolongatiën en Voorschotten tegen Effecten	„ 13.950.849,41	Reserve voor Verleende Pensioenen	„ 1.353.736,03
Debiteuren	„ 22.321.060,11	Aandeelhouders voor Effecten in Leendepôt	„ 13.045.450,—
Deelnemingen — incl. Voorschotten	„ 1.559.288,43		
Gebouwen	„ 4.000.000,—		
Belegde Reserve voor Verleende Pensioenen	„ 1.353.736,03		
Effecten van Aandeelhouders in Leendepôt	„ 13.045.450,—		
	f 431.529.523,73		f 431.529.523,73